CENTER FOR THE STUDY OF DEMOCRACY

Ekonomski uticaj Kine u Evropi

Rizici po dobro upravljanje i klimu

EKONOMSKI UTICAJ KINE U EVROPI

RIZICI PO DOBRO UPRAVLJANJE I KLIMU

CSD
CENTER FOR
THE STUDY OF
DEMOCRACY

Rastući kineski ekonomski i politički uticaj vezao je brojne zemlje Centralne i Istočne Evrope za dugoročne, velike i skupe infrastrukturne projekte koji su doprineli njihovoj prevelikoj ekonomskoj zavisnosti od Kine. Da bi izračunao stvarni nivo ekonomskog uticaja Kine, Centar za proučavanje demokratije stvorio je sveobuhvatni indeks kineske ekonomske moći. Indeks je zasnovan na uporednim makroekonomskim, finansijskim, korporativnim, energetskim i ekološkim podacima, uključujući stručnu procenu ključnih deficita upravljanja i uticaja kineskog ekonomskog prisustva na životnu sredinu.

Na osnovu analize date su važne preporuke za rešavanje političkih i ekoloških posledica prekomernog oslanjanja na kineski kapital, predlažući politike kako bi ove investicije bile transparentnije i u skladu sa pravilima EU.

Autori:
Martin Vladimirov, Direktor, Program „Energetika i klima“, Centar za proučavanje demokratije
Aleksandar Gerganov, Stariji analitičar, Ekonomski program, Centar za proučavanje demokratije;
Asistent, Institut za filozofiju i sociologiju, Bugarska akademija nauka

Urednički odbor:
Dr Ognjan Šentov
Ruslan Stefanov
Dr Todor Galev

Naslovna slika: Canva

ISBN: 978-954-477-436-3

© 2021, Centar za istraživanje demokratije
Sva prava pridržana.

ZAHVALNOSTI

Kompletna procena ekonomskih podataka i ključnih političkih zaključka ekonomskog uticaja Kine u Evropi su rezultat multidisciplinarnog stručnog iskustva ekonomskih programa: programa „Energetika i klima“ i programa „Bezbednost“, Centra za proučavanje demokratije.

Proučavanje ne bi bilo moguće bez velikodušne podrške Evropske klimatske fondacije koja podržava globalni pokret za poboljšavanje energetske i klimatske politike i doprinosi jačanju dobrog upravljanja u Centralnoj i Istočnoj Evropi. Centar se zahvaljuje Jozsef-u Feiler-u, direktoru za Jugoistočnu Evropu i Mađarsku, Agnes Keleman, menadžerici za Jugoistočnu Evropu i Mađarsku, Teodori Stojanova, saradniku za Jugoistočnu Evropu i Mađarsku i Gabrieli Doči, koordinatoru Programa energetske demokratije u Evropskoj klimatskoj fondaciji.

Sveobuhvatne rezultate istraživanja i konačni uporedni izvještaj za region konsultovali su i recenzirali dr Mirza Kušljugić, profesor na Fakultetu elektrotehnike Univerziteta u Tuzli, dr Martin Halla, sinolog sa Karlovog univerziteta u Pragu, i Petar Kreko, Direktor Instituta za politički kapital.

Ranije detaljne rasprave sa Maksom Zenglenom, glavnim ekonomistom na Merkatorovom institutu za kineske studije, i Rolandom Frojdenštajnom, direktorom za politiku u Centru za evropske studije Vilfreda Martensa, značajno su doprineli analizi politike u izveštaju kao i njihovo učešće u ekspertnom seminaru o ekonomskom prisustvu Kine u Centralnoj i Istočnoj Evropi i njenom uticaju na klimatske politike i energetsku tranziciju, održanom u januaru 2021.

Centar blisko sarađuje sa Nacionalnom zadužbinom za demokratiju (NED) i Centrom za međunarodno privatno preduzetništvo (CIPE) radi usavršavanja ključnih koncepta koji se odnose na bolje razumevanje stranog zlonamernog uticaja putem „nagrizajućeg kapitala“, upotrebe „oštre sile“ i mehanizma „osvojene države“. Centar je posebno zahvalan Christopheru Valkeru, podpredsedniku za istraživanje i analizu, Melissi Aten, višem direktoru programa u NED -u, kao i Andriju Vilsonu, generalnom direktoru, Eriku Honzu, zameniku regionalnog direktora za Evropu i Evroaziju, i Eleni Pedburi, saradnici Direktora programa, Latinska Amerika i Karibi u CIPE -u, za njihovu stalnu saradnju po ovom pitanju.

Potpuno izvlačenje korporativnih podataka, analiza i praćenje ekonomskih pokazatelja ne bi bilo moguće bez učešća tima Ekonomskog programa Centra, uključujući dr Todora Galeva, Daniele Mineva, Kristofa Rolanda, Petra Terzijeva, dr Radostine Primova, Kostantse Rangelova i Gorana Georgieva. Dr Aleksandar Stojanov pružio je neprocenjive informacije o metodologiji merenja i načinima na koje Kina koristi mehanizme osvojene države. Centar se takođe zahvaljuje svom posvećenom timu pripravnika, uključujući Jennifer Green, Elijah Curto Pele, Aleksandra Elena Radulescu, Elena Ivanova i Scott Nickel na pažljivoj ispravci rukopisa.

SADRŽAJ

REZIME 11

UVOD 15

INDEKS KINESKE EKONOMSKE MOĆI 17

Kineski ekonomski otisak: regionalna uporedna procena 18

Uticaj kineskog ekonomskog otiska na klimatsku politiku 22

Od ekonomskog otiska do ekonomskog uticaja:
Uticaj na (dobro) upravljanje 24

RANJIVOSTI U UPRAVLJANJU STRATEŠKIM SEKTORIMA 29

Ograničenja koja proizilaze iz dugoročnog duga 29

Preferencijalni tretman kineskih projekata 33

Ojačanje mreža za osvajanje država 34

Dugotrajno odlaganje dekarbonizacije 37

DOKAZI PROTIV KINESKOG EKONOMSKOG UTICAJA ZA OSVAJANJE DRŽAVA U CIE 41

METODOLOŠKA PRIMENA: INDEKS KINESKE EKONOMSKE MOĆI 45

LISTA SLIKA

Slika 1. Podindeks kineskog ekonomskog otiska. 18

Slika 2. Kineski finansijski tokovi (2000-2020) (milioni USD) – krediti / koncesije / preuzimanja 19

Slika 3. Broj kineskih projekata, raspodeljenih po fazi njihovog razvoja 20

Slika 4. Projekti koje vodi Kina u CIE (završeni i u toku planiranja) po sektorima i vrednosti (mln. USD i % ukupnog iznosa) 21

Slika 5. Podindeks uticaja na životnu sredinu i klimu u CIE. 23

Slika 6. Finansijski tokovi Kine i deo električne energije proizvedene sagorevanjem uglja u energetskom miksu 24

Slika 7. Podindeks kineskog uticaja na upravljanje strateških politika 25

Slika 8. Korelacija između veličine duga prema BDP % i podindeksa kineskog uticaja na upravljanje i strateške politike 26

Slika 9. Deficiti upravljanja u kineskim velikim projektima u CIE. 29

Slika 10. Rizici upravljanja u kineskim bilateralnim međuvladinim sporazumima (IGA) 30

Slika 11:. Ekspozicija duga prema Kini po zemljama (udeo BDP-a). 32

Slika 12. Uticaj kineskog ekonomskog otiska na klimatsku i energetsku politiku CIE 38

LISTA TABELA

Tabela 1. Struktura podindeksa kineskog ekonomskog otiska, prvobitna promenljiva/promenljive i izvor. 46

Tabela 2. Izgradnja Indeksa uticaja na životnu sredinu i klime u CIE u skladu s težinom promenljivih 47

Tabela 3. Pitanja za istraživanje povezanih za podindeks kineskog uticaja na upravljanje i stratešku politiku 48

LISTA OKVIRA

Okvir 1. Crna Gora – diplomatija u zamki dugova 32
Okvir 2. Osvajanje države i kineski energetski projekti 33
Okvir 3. Kina ojačava korumpirane političke elite 35
Okvir 4. Kina koristi rizike za osvajanje države u Mađarskoj 35
Okvir 5. Slučaj kompanije CEFC i razvoj mreža za osvajanje države u Češkoj 36
Okvir 6. Od ugljenog blokiranja do nuklearnog zatvaranja – prepreke ispred Kine 38
Okvir 7. Zanemarivanje ekoloških standarda EU 40

SPISAK SKRAĆENICA

BRI	Inicijativa „Jedan pojas, jedan put“ (Belt and Road Initiative)
CEFC	Kineska energetska kompanija d.o.o. (China Energy Company Limited)
CIE	Centralna i Istočna Evropa
CRBC	Kineska korporacija za puteve i mostove (China Road and Bridge Company)
CO2	Ugljen dioksid (Carbon dioxide)
CSP	Koncentrisana sunčana energija (Concentrated solar power)
EFT	Tim za finansiranje energije (Energy Financing Team)
GHG	Emisija gasova staklene bašte (Greenhouse gas emissions)
IGAs	Međuvladini sporazumi (Intergovernmental Agreements)
MMF	Međunarodni monetarni fond (International Monetary Fund)
SDI	Strane direktne investicije

REZIME

Prisustvo Kine u Evropi dobija na zamahu tokom poslednje decenije. Peking povećava svoj uticaj usred obnovljene globalne trke između supersila i niza strukturnih kriza u Evropskoj uniji. Kina je u različitoj meri posvećena evropskim regionima, zauzimajući segmentirani pristup Severnoj i Južnoj Evropi i Centralnoj i Istočnoj Evropi (CIE). Kina je upostavila inicijativu 17 + 1 u CIE, uključujući sve bivše komunističke zemlje, kao i Grčku. Osim toga, njena inicijativa „Jedan pojas, jedan put" moćno je geopolitičko oruđe za prodor kineskog kapitala u region.

Kina se nedavno pridružila agresivnim globalnim kampanjama širenja dezinformacije kao deo svoje strategije za jačanje sopstvene pozicije i slabljenje uloge drugih zemalja, a poslednji primer je pandemija COVID-19. Najnovija kampanja dezinformacija kombinovana je sa diplomatskim pritiskom da se Kina prikaže kao najvažniji svetski lider u borbi protiv širenja bolesti.

Rastući kineski ekonomski i politički uticaj uhvatio je brojne zemlje CIE u zamku dugoročnih, velikih i skupih infrastrukturnih projekata, koji su doprineli prevelikoj zavisnosti od kineskog kapitala. Kineske investicije često nisu u skladu sa tehničkom standardizacijom EU i / ili zakonom o javnim nabavkama i konkurencijom EU. Zakonodavstvo o životnoj sredini se takođe često zanemaruje, zbog čega projekti nisu u skladu sa ukupnom evropskom politikom za dekarbonizaciju i održivi rast.

Da bi ispitao pravi obim ekonomskog uticaja Kine, Centar za proučavanje demokratije kreirao je sveobuhvatni indeks kineske ekonomske moći zasnovan na uporednim makroekonomskim, finansijskim, korporativnim, energetskim i ekološkim podacima, uključujući stručnu procenu ključnih deficita u upravljanju i uticaj prisustva Kine na životnu sredinu.

Ekonomski uticaj Kine na ekonomije CIE povećan je sa 0,46% u 2009. na 1,25% u 2019. Najveći rast kineskog ekonomskog prisustva zabeležen je u Češkoj, Mađarskoj, Srbiji i Bosni i Hercegovini. Kina postaje najveći trgovinski partner zemalja u regionu. Od 2009. godine kineska sredstva u vrednosti od oko 14 milijardi USD ušla su u region u obliku grantova, zajmova, spajanja i preuzimanja i koncesija. Kineska ulaganja u CIE fokusirana su na nekoliko ključnih sektora - transportnu infrastrukturu, energetiku, industrijsku proizvodnju i telekomunikacije. U regionu je registrovano skoro 10.000 kompanija, čiji je krajnji stvarni vlasnik Kina, kao i ulaganja od oko 50 milijardi USD u projekte koji su u izgradnji ili pripremi. U stvari, Kina postepeno popunjava vakuum moći koji su ostavile EU i Sjedinjene Države, koje su se postepeno povukle, odustajući od pokušaja nametanja reformi u regionu. Ovo je posebno tačno na Zapadnom Balkanu, gde lokalne vlasti daju prioritet transakcijama sa zemljama koje nisu članice EU, u kojima ne postoje strogi kriterijumi za upravljanje projektima i putem kojih se sredstva mogu usmeriti lokalnim oligarhijskim mrežama.

Rastući ekonomski uticaj Kine u poslednjoj deceniji poklopio se sa pogoršanjem standarda upravljanja. Štetni efekti ovog procesa su najuočljiviji u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. Mađarska je izuzetan primer ovog uticaja između država članica EU. Nacionalne vlade, posebno na Zapadnom Balkanu, omogućile su kineskim preduzetnicima povlašteni tretman i državnu pomoć u obliku poreskih olakšica i zaobilaženja standarda rada. Kina koristi regionalna sredstva EU za finansiranje svojih infrastrukturnih projekata. Do 2020. godine kineske kompanije su udvostručile obim ugovora zasnovanih na okvirnim regionalnim sporazumima sa EU, u iznosu od skoro 2 milijarde eura. Pelješački most u Hrvatskoj jedan je od najizrazitijih slučajeva.

Uspostavljena je pozitivna korelacija između kineskih finansijskih tokova u regionu i negativnog uticaja na upravljanje. Što zemlja više duguje Kini svoj BDP, veća je verovatnoća da će Kina iskoristiti postojeće deficite u upravljanju da proširi svoj ekonomski i politički uticaj. Zapadni Balkan je najugroženiji zbog rastućeg ekonomskog prisustva Kine, a Bosna i Hercegovina i Crna Gora se smatraju najugroženijima od ovih uticaja. Ovo nije iznenada, jer zaključivanje i sprovođenje velikih kreditnih transakcija sa Kinom u ove dve zemlje prati ozbiljna zabrinutost zbog transparentnosti sporazuma, njihove usklađenosti sa nacionalnim i evropskim zakonima o konkurenciji i zaštiti životne sredine, i njihovog odnosa sa široko rasprostranjenom praksom osvajanja države.

Kineski direktni krediti za infrastrukturne projekte obično pokrivaju 85% kapitalnih troškova projekta, a ostatak finansiraju zemlje u kojima se projekti implementiraju. Za neke od manjih ekonomija, poput Crne Gore i Bosne i Hercegovine, projekti predvođeni Kinom čine oko četvrtinu, odnosno petinu BDP-a tih zemalja. Ovo čini kinesko ekonomsko prisustvo strukturno neophodnim faktorom. Kako se većina kineskih projekata finansira iz međuvladinih zajmova, ekonomski otisak Kine postaje zamka duga. Kineski zajmovi vezani za projekti iznose u proseku 5,6% BDP-a u regionu.

Oligarhijske mrežena Zapadnom Balkanu imaju direktnu korist od sporazuma sa Kinom. Lokalne kompanije, blisko povezane sa vladama u regionu, direktno lobiraju za svoje učešće u ovim projektima. To znači da lokalna preduzeća, koja čak i kada nisu u velikoj meri zavisna od Kine u pogledu uvoza, izvoza ili finansiranja, vođena svojim komercijalnim interesom deluju kao most između Kine i nacionalnih vlada.

Kineski projekti u regionu imaju jednu ključnu sličnost - zanemarivanje vladinih politika za zaštitu životne sredine i ekološke izvodljivosti. Kineski projekti doprinose blokiranju zelenih politika, pri čemu vlade odustaju od ciljeva dekarbonizacije i nastavljaju da daju prioritet industrijama sa visokim intenzitetom ugljenika, uključujući proizvodnju električne energije na bazi uglja i razvoj teške metalurgije (npr. Čeličana u Smederevu, Srbija). Takođe, izgradnja autoputeva često je lišena detaljne procene ekonomske i ekološke izvodljivosti, čime se veliki javni resursi odvraćaju od produktivnijih ulaganja, uključujući prelazak na nisko-ugljeničnu ekonomiju. Ovo takođe podriva ciljeve država članica EU za smanjenje emisije ugljenika do 2030. i 2050. Takođe ometa implementaciju vladavine prava u oblasti energetike u šest zemaljama Zapadnog Balkana, koje su kandidati za članstvo u EU-a.

Neminovan prestanak upotrebe uglja odložio bi se u narednoj deceniji, sa ozbiljnim ekonomskim posledicama u smislu zaključavanja zemalja u nepovratnoj imovini u fosilnim gorivima i bolnom tranzicijom za radnike zavisne od uglja. S tim u vezi, zapošljavanje stranih radnika za sprovođenje i upravljanje ovim projektima u suprotnosti je sa opštom strategijom EU za pravičnu tranziciju za one koji rade u sektorima sa visokim intenzitetom ugljenika. Čak i kada su kineska ulaganja usredsređena na ciljeve energetske tranzicije, ulaganje u hidroelektrane nije u skladu sa energetskom politikom EU, koja daje prioritet lokalnim, urbanim i regionalnim inicijativama, u sprovođenju tranzicije fokusirane na decentralizaciju i demokratizaciju isporuke energije.

Na osnovu procene ekonomskog uticaja Kine u CIE, može se razmotriti sledeća neiscrpna lista politika za smanjenje negativnog delovanja ovog uticaja na kvalitet upravljanja i na energetske i klimatske politike:

- Potrebno je da Sjedinjene Države i EU daju jasan odgovor, koristeći različite ekonomske instrumente za postavljanje temelja nisko-ugljeničnog ekonomskog razvoja. Ovo se mora kombinovati sa primenom opšteevropskih standarda upravljanja i monitoringa kineskih investicija.
- EU mora ojačati svoju poziciju glavnog pokretača ekonomskog razvoja u Centralnoj i Istočnoj Evropi popunjavanjem nedostatka sredstava za strateške projekte kao što su završetak transportnih koridora, modernizacija energetskih mreža, stambenih i industrijskih zgrada i početna ulaganja u energetsku tranziciju.
- Isplata finansijskih subvencija EU Zapadnom Balkanu mora biti povezana sa strogim zahtevima praćenja ekoloških kriterijuma i vladavine zakona. Novi okvir finansiranja može se koristiti za zamenu kineskih kredita u implementaciji projekata energetske i transportne povezanosti.
- Inicijativa „Tri mora“ trebala bi postati efikasan mehanizam za privlačenje više kapitala iz Zapadne Evrope i Sjedinjenih Država, što bi imalo pozitivan uticaj na kompletnu tržišnu sredinu i sredinu upravljanja u CIE.
- Energetska zajednica mora biti osnažena proširenjem njenjih ovlašćenja kako bi osigurala primena vladavine prava EU, u oblasti energetske i klimatske politike u državama članicama Zapadnog Balkana, uvođenjem strožijih sankcija za odluke država koje ne odgovaraju politikama energetske tranzicije.
- Potreban je snažan mehanizam za monitoring ispunjenja kako bi se sprečili energetski projekti koji bi mogli potkopati prelazak na energetiku niske ugljenične intenzivnosti u državama članicama, kao i u zemljama kandidatima. EU je potreban opšteevropski sistem za pregled bezbednosnih posledica - kako u pojedinačnim zemljama tako i u Uniji u celini - ulaganja u energetski sektor iz trećih zemalja u evropske kompanije ili operacije.
- Nacionalne vlade u regionu treba da prevladaju neke ključne slabosti upravljanja koje Kina koristi za promovisanje sopstvenih investicija. Potrebne su detaljne procene prikladnosti velikih projekata i provere usklađenosti kako bi se osiguralo da su međuvladini sporazumi u skladu sa nacionalnim pravom i pravom EU.

UVOD

Ekonomsko prisustvo Kine u Evropi dobija na zamahu u poslednjoj deceniji zbog rastuće ekonomske moći Kine i nekoliko uzastopnih ekonomskih kriza i kriza upravljanja u Evropi. Ovaj razvoj događaja dešava se u pozadini obnovljene globalne konkurencije između supersila. U tom kontekstu, najviše zabrinjava veličina delovanja kineskog ekonomskog uticaja na Centralnu i Istočnu Evropu (CIE). Tamo je kombinacija niza faktora, poput odstupanja od demokratskih standarda, osvajanja države i slabljenja gravitacione sile EU, dovela do praznina koje idu u korist autoritarnim državama poput Kine i Rusije. Obe zemlje su iskoristile nedostatke upravljanja svojstvene političkim sistemima zemalja CIE da povećaju svoj ekonomski i politički uticaj.

Inicijativa „Jedan pojas, jedan put" (BRI) pružila je zajednički okvir za ulazak kineskog kapitala u CIE[1]. U obliku politički motivisanih kineskih kredita i međuvladinih sporazuma, Kina ulaže u strateške infrastrukturne transportne i energetske projekte u regionu. Ove investicije, zajedno sa klauzulama koje favorizuju uključivanje kineskih kompanija i radne snage, otvorile su Kini mogućnosti da se ekonomski angažuje u regionu, uključujući preuzimanje strateški važnih kompanija ili otvaranje lokalnih kineskih bankovnih filijala, npr. u Srbiji i Mađarskoj. Zemlje Centralne i Istočne Evrope pozdravile su kineske investicije, jer ne zahtevaju poštovanje uslova koji se često povezuju sa sredstvima EU, kao što su dobro upravljanje, transparentnost i održivost životne sredine. Kao rezultat toga, trend produbljivanja deficita upravljanja se intenzivirao u ovim zemljama.

Postoji hitna potreba za boljim razumevanjem i političkim usredsređivanjem na sve veći strateški uticaj Kine, kako bi se sprečile njegove negativne posledice i ojačala geopolitička stabilnost i demokratsko upravljanje u celom regionu. Ovaj izveštaj detaljno procenjuje strukturne ekonomske veze između Kine i zemalja regiona CIE[2]. Upravljački deficiti vezani za kineska ulaganja u sektorima vezanim za klimatsku politiku, energetiku, infrastrukturu, transport i tešku industriju procenjuju se kroz odabrane slučajeve koji proističu iz implementacije velikih kineskih projekata.

Izveštaj po prvi put predstavlja Indeks kineske ekonomske moći, koji se zasniva na uporednim makroekonomskim, finansijskim, korporativnim, ener-

---

[1] Većina ulaganja kineskih državnih preduzeća (DP-a) u Centralnoj i Istočnoj Evropi izvršena su u kontekstu inicijative „Jedan pojas, jedan put" (BRI). Projekat, koji je pokrenuo kineski predsednik Si Đinping 2013. godine, pokriva više od 70 zemalja Azije, Bliskog istoka i Evrope. Inicijativa „Jedan pojas, jedan put" u CIE često se naziva Balkanski put svile. Osim toga, od 2012. lideri 17 zemalja Centralne i Istočne Evrope (Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Češka, Estonija, Grčka, Mađarska, Letonija, Litvanija, Severna Makedonija, Crna Gora, Poljska, Rumunija, Srbija, Slovačka i Slovenija) sastaju se godišnje sa predstavnicima kineske vlade u okviru foruma „17 + 1" (ranije „16 + 1"), koji je „prvenstveno okvir koji olakšava bilateralnu saradnju" u oblasti infrastrukture, transporta i logistike, trgovine i investicija.

[2] Uporednom procenom obuhvaćeno je 12 odabranih zemalja CIE - Bugarska, Rumunija, Grčka, Hrvatska, Mađarska, Češka, Bosna i Hercegovina, Srbija, Crna Gora, Severna Makedonija, Albanija i Kosovo. Zbog problema sa dostupnošću podataka za određene pokazatelje, postoje statističke praznine za određene godine i / ili zemlje.

getskim i ekološkim podacima, uključujući stručnu procenu ključnih deficita upravljanja i uticaja kineskog ekonomskog prisustva na životnu sredinu. Na osnovu analize date su važne preporuke za rešavanje političkih i ekoloških posledica prekomernog oslanjanja na kineski kapital, predlažući politike kako bi ove investicije bile transparentnije i u skladu sa pravilima EU.

INDEKS KINESKE EKONOMSKE MOĆI

Nakon finansijske krize 2008. ekonomske veze između Kine i CIE su ojačane. Trgovina između Kine i regiona se stalno povećava, a Kina nastavlja da ima velike i rastuće trgovinske suficite sa gotovo svim zemljama u grupi 17 + 1. Kina je trenutno najveći trgovinski partner u regionu.

Osim toga, od 2009. godine kineska sredstva u iznosu od oko 14 milijardi USD ušla su u region u obliku grantova, razvojnih kredita, spajanja i preuzimanja i ugovora o koncesiji. U regionu postoji skoro 10.000 kompanija, čiji je krajnji stvarni vlasnik Kina, i ulaganja od oko 50 milijardi USD u projekte koji su u izgradnji ili su u pripremi. U stvari, Kina postepeno popunjava vakuum moći koji su ostavile EU i Sjedinjene Države, koje su se postepeno povukle, odustajući od pokušaja nametanja reformi u regionu. Ovo je posebno tačno na Zapadnom Balkanu, gde lokalne vlasti daju prioritet transakcijama sa zemljama koje nisu članice EU, u kojima ne postoje strogi kriterijumi za upravljanje projektima i preko kojih se sredstva mogu usmeriti na lokalne oligarhijske mreže.

Otkrivanje stvarne veličine kineskog ekonomskog otiska zahteva razmatranje tri glavna analitička stuba uporedne procene:

- Strukturne ekonomske veze: procena razvoja trgovinskih, investicionih i korporativnih veza, fokusirajući se na potencijalno rastuće efekte kineskog ekonomskog uticaja na sektore povezane za klimu, poput energije, transporta i teške industrije, koji su previše zavisni od kineskog kapitala ili tržišta.
- Uticaj na klimu: kvalitativna procena uticaja kineskih investicija i velikih projekata na vladine politike o klimi, primenu tehničkih i ekoloških standarda EU i kvantitativni pregled uticaja kineskih projekata na emisije CO2, zagađenje vazduha i pogoršanje životne sredine.
- Uticaj na upravljanje: procena sposobnosti Kine da angažuje nacionalne vlade u regionu sa dugoročnim infrastrukturnim projektima zasnovanim na međuvladinim sporazumima ili drugim instrumentima saradnje; poseban akcenat je stavljen na rizike zamke kineskog duga.

Uporedna procena ova tri stuba sažeta je u Indeksu kineske ekonomske moći[3].

Indeks se sastoji od tri podindeksa:

- Indeks kineskog ekonomskog otiska
- Indeks uticaja na životnu sredinu i klimu CIE
- Indeks kineskog uticaja na upravljanje i stratešku politiku.

Ključni nalazi Indeksa i glavne poruke politike sažeti su u sledećim odeljcima.

[3] Za više informacija o indeksu pogledajte Metodološki prilog.

Kineski ekonomski otisak: regionalna uporedna procena

Tokom poslednje decenije, Kina je od marginalnog igrača postala jedan od najvećih ekonomskih igrača u CIE. Ekonomski uticaj Kine na region u celini povećan je sa samo 0,46% u 2009. na 1,25% u 2019. Ipak, u nekim zemljama, Kina je znatno vidljivije proširila svoj ekonomski profil (vidi sliku 1).). Češka Republika, Mađarska, Srbija i Bosna i Hercegovina beleže najveći porast ekonomskog uticaja Kine. Proširenje trgovinskih tokova iz Kine i razvoj brojnih velikih infrastrukturnih i energetskih projekata učinili su ove zemlje ranjivijima od ostalih u regionu. Sve zemlje CIE imaju stalni i rastući trgovinski deficit sa Kinom, koji u više od polovine dostiže iznad 4% BDP -a. To može dovesti do makroekonomskih neravnoteža u budućnosti. Ranjivosti platnog bilansa Kina često koristi da izvrši pritisak na strane vlade da promene svoju spoljnopolitičku orijentaciju ili da odustanu od strateške imovine.

Slika 1. Podindeks kineskog ekonomskog otiska

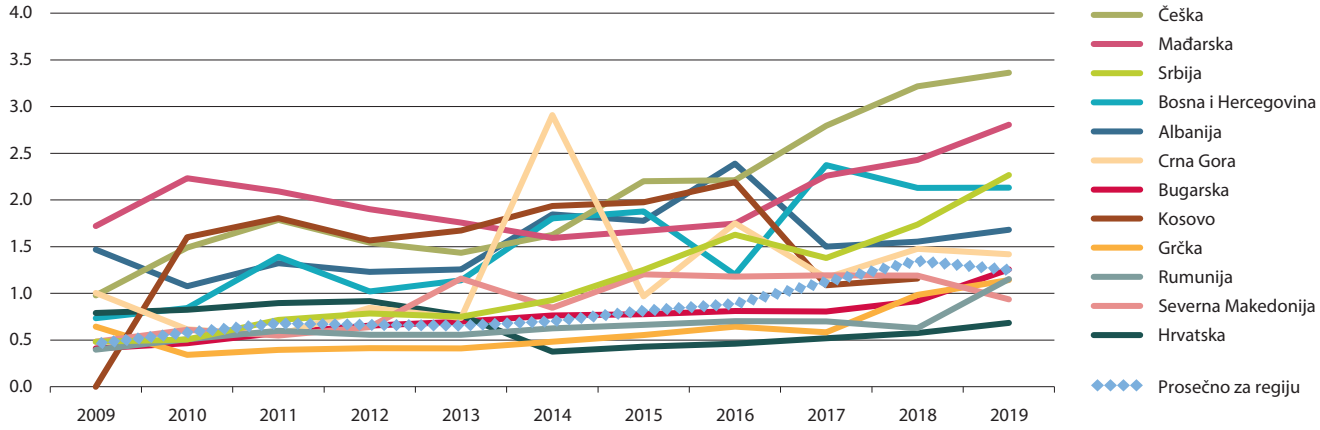

Izvor: *Centar za proučavanje demokratije.*

Značajan porast trgovinske zavisnosti od Kine u većini zemalja Zapadnog Balkana takođe može biti povezan sa sve većim uvozom robe koju kineske kompanije koriste u implementaciji velikih infrastrukturnih projekata u regionu. Srbija i Crna Gora su najugroženiji kineskim ekonomskim uticajem na Zapadnom Balkanu. Više od polovine svih kineskih projekata (po vrednosti) koji su dodeljeni ili su već u toku u regionu nalazi se u Srbiji. Sadrže 19 projekata ili preuzimanja velikih kompanija. Projekti uključuju izgradnju osnovne transportne infrastrukture, uključujući delove panevropskog transportnog sistema EU, poput železnice i autoputeva na Koridoru X i autoputa na Koridoru XI, mosta Mihaila Pupina i mreže beogradskog metroa. Kineske kompanije su takođe kupile neke od najvećih industrijskih kompleksa u zemlji (Smederevska čeličana i Borski rudarsko-topioničarski kombinat). Kina takođe ulaže u izgradnju dve najveće elektrane na lignit, Kostolac B3 i Kolubara B.

Kineska ulaganja u CIE koncentrisana su u nekoliko ključnih sektora - transportnu infrastrukturu, energetiku, industrijsku proizvodnju i telekomunikacije. Kao i produbljivanje trgovinskih veza, kineska ulaganja su takođe značajno porasla u poslednjoj deceniji. Deo stranih direktnih investicija Kine (SDI) porastao je sa manje od 100 miliona USD u 2009. na oko 2 milijarde USD u 2019. Najviše strateških novih ulaganja izvršena je u Srbiji i Grčkoj.

Zvanične statistike direktnih stranih ulaganja koje su dostavile nacionalne centralne banke potcenjuju pravu vrednost kineskih investicija u regionu.

Realniju sliku daje ukupnu vrednost kineskih finansijskih tokova. Od 2009. godine kineska sredstva u vrednosti od oko 14 milijardi USD uložena su u obliku grantova, razvojnih kredita, spajanja, preuzimanja lokalne imovine i ugovora o koncesiji. Priliv kineskog kapitala može predstavljati mali deo (2,7%) u ukupnim kineskim investicijama u svetu, ali to je u stvari transfer značajnih finansijskih sredstava u CIE u odnosu na veličinu njihovih ekonomija. Najatraktivnija destinacija za ovaj transfer je Zapadni Balkan, gde kineska ulaganja ne podležu strogim zahtevima za transparentnost, konkurentnost, zaštitu životne sredine, radno zakonodavstvo, javne nabavke, procenu uticaja i pravila državne pomoći.

Slika 2. Kineski finansijski tokovi (2000-2020) (milioni USD) – krediti / koncesije / preuzimanja

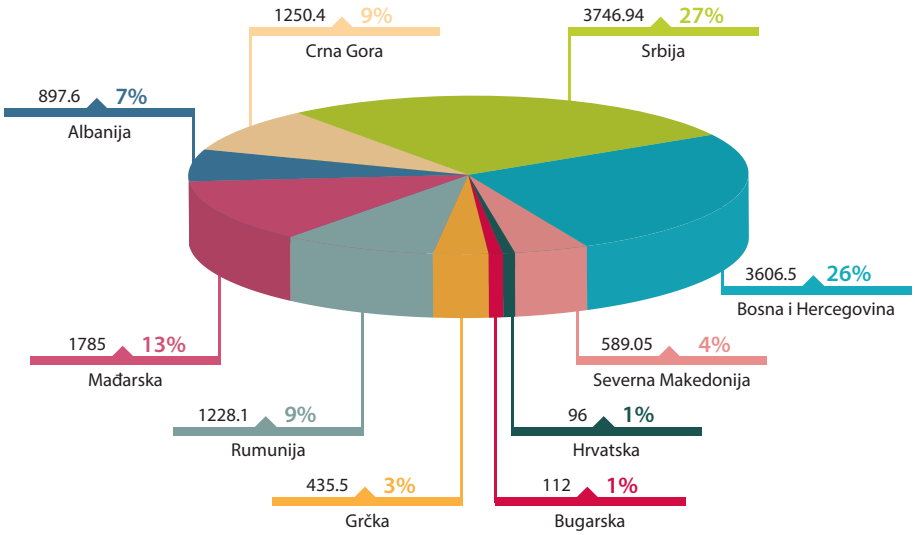

Izvor: *Procene Centara za proučavanje demokratije zasnovane su na bazi podataka o kineskom otisku na globalnom nivou, koju je razvila AidData – istraživačka laboratorija na koledžu „Vilijam i Mari", i na pregledu projekata koje finansira Kina i drugih inicijativa u svakoj od 12 analiziranih zemalja. * *Podaci za Češku nisu uključeni jer je većina kineskih finansijskih tokova privatna. Ukupne strane direktne investicija u Češkoj Republici krajem 2019. godine procenjuju se na 600 miliona USD.*

Kineski projekti i velika sticanja imovine u Centralnoj i Istočnoj Evropi, koji su završeni ili su u toku, procenjuju se na oko 10,4 milijarde USD. Ukupan skup projekata u različitim fazama razvoja može biti vredan preko 51,5 milijardi USD. Ako se svi ovi projekti završe u narednoj deceniji, Kina bi mogla prestići Nemačku i Austriju zajedno, koje su tradicionalno najveći strani investitori u CIE.

Uprkos velikoj uzburkanosti izazvanoj ekonomskim naletom projekata u regionu koje vodi Kina, rezultati podindeksa pokazuju da zavisnost CIE od Kine ne treba preuveličavati. Samo je Nemačka dobila dvostruko više kineskog novca, a Britanija četiri puta više[4]. Brojni planovi izgradnje se trenutno reviduju ili prekidaju. Primer za to je jedan od najvećih kineskih projekata u regionu - izgradnja dva nuklearna reaktora u rumunskoj nuklearnoj elektrani Černa Voda. Nakon šest godina intenzivnih pregovora i političkog pritiska, Rumunija je odustala od dogovora sa Kineskom generalnom nuklearnom korporacijom (CGN). Slično, Kinesko-estonski sporazum o izgradnji podvod-

[4] Brînză, A., "Central and Eastern Europe Is not in Bed with China," *The Diplomat*, July 3, 2020.

nog tunela koji povezuje Talin i Helsinki raskinula je Estonija iz bezbednosnih razloga.

Slika 3. Broj kineskih projekata, raspodeljenih po fazi njihovog razvoja

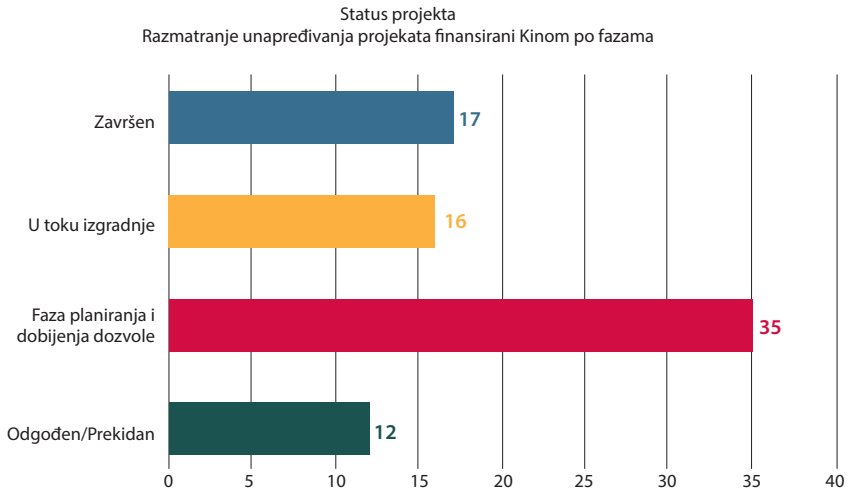

Izvor: *Centar za proučavanje demokratije.*

Saradnja sa Kinom u početku je izgledala obećavajuće, ali vlade zemalja CIE postajale su sve nevoljnije da sarađuju sa zemljom jer su morale da savladaju povezanost i uslove kineskih kredita i kašnjenja projekata. Kao rezultat toga, Kina se bori da spreči raspad inicijative 17 + 1. Neposredno pre samita 2021. godine, češki predsednik Miloš Zeman javno je odbio da prisustvuje na konferenciji zbog prekršenih obećanja Kine. Zeman je na kraju preispitao svoju odluku i pridružio se samitu, ali je šest zemalja - Bugarska, Estonija, Letonija, Litvanija, Rumunija i Slovenija - poslalo ministre umesto svojih lidera država, kao izraz skepticizma prema kineskim obećanjima[5]. U maju 2021. godine Litvanija je objavila da napušta organizaciju. Ministar spoljnih poslova Gabrielius Landsbergis naglasio je važnost razgovora između EU i Kine, rekavši da je „27 + 1 bolje od 17 + 1". Estonija to može slediti, a predsednik parlamentarnog odbora za spoljne poslove Marko Michkelson opisao je odluku Litvanije kao „korak u pravom smeru".

Generalno, Kina je mnogo aktivnija u zemljama Zapadnog Balkana, pri čemu mnogi tamošnji projekti značajno premašuju makroekonomski i administrativni kapacitet vlada u regionu.

[5] Standish, R., "Chinese Summit Gets Chilly Reception from Central, Eastern European Countries," *Radio Free Europe*, September 9, 2021.

Slika 4. Projekti koje vodi Kina u CIE (završeni i u toku planiranja) po sektorima i vrednosti (mln. USD i % ukupnog iznosa)

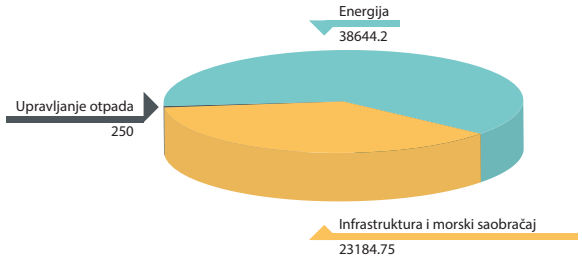

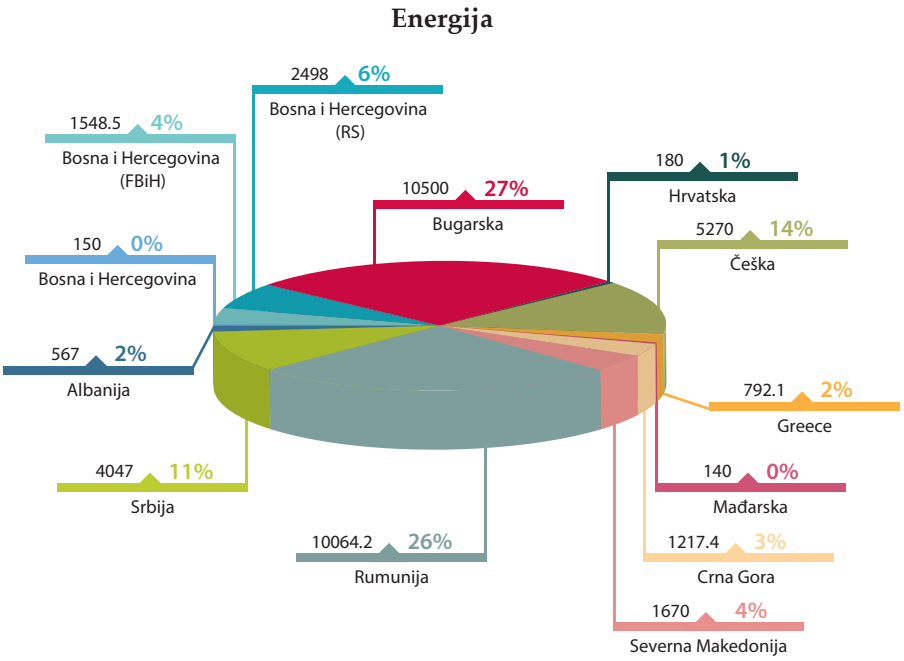

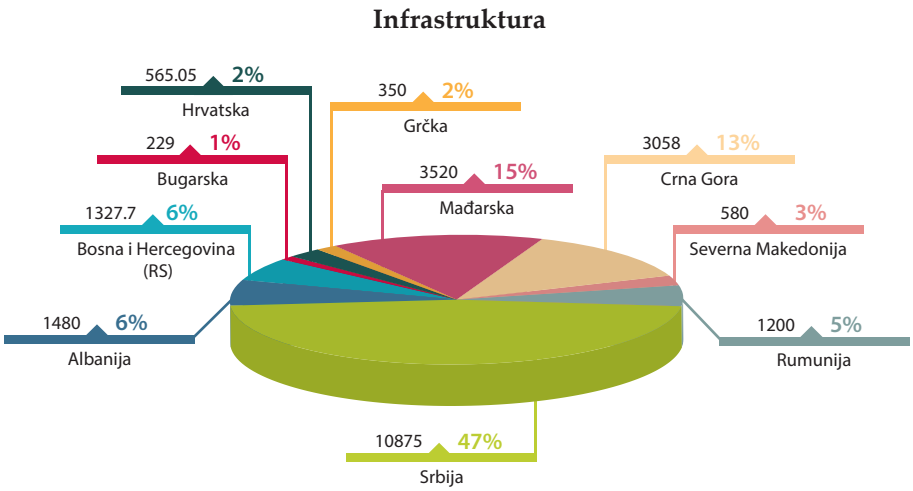

Izvor: *Centar za proučavanje demokratije na osnovu javnih, vladinih i medijskih izvora.*

* *Kineske kompanije iskazale su interes da postanu strateški investitori u tri planirana projekta nuklearnih elektrana, ali u sva tri slučaja pregovori su još na početku ili su prekinuti.*

Uticaj kineskog ekonomskog otiska na klimatsku politiku

Jedna od najbitnijih posledica rastućeg kineskog ekonomskog otiska u CIE je uticaj na životnu sredinu i klimatsku politiku zemalja. Kineski energijski projekti podrivaju borbu protiv globalnog zagrevanja, pogoršavaju kvalitet vozduha, povećavaju emisije gasova staklene bašte (GSB) i doprinose pogoršanju prirodnog krajolika i biloške raznovrsnosti. Jedan od motiva u pozadini proširenja inicijative „Jedan pojas, jedan put" delimično je i činjenica da je industrijsko zagađane je u Kini dostiglo nepodnošljiv nivo, a prirodne zalihe na teritoriji zemlje iscrpljuju se brzim i neprihvatljivim tempom. U suštini, postoje dokazi da Kina ulaže u energetski intenzivne industrije u susednim regionima EU (Zapadni Balkan, Belarusija, Severna Afrika, Centralna Azija i dr.) delimično zbog relativno olakšanih normi vezanih za životnu sredinu, a ponekad i zbog slabije gustoće stanovništva (šta znači i potencijalno slabijeg socijalnog otpora). Koncentracija kineskih projekata u sektorima visoke ugljene intenzivnosti proizilazi takođe iz prioriteta lokalnih upravljačkih elita CIE. Oni služe društveno-političkim grupama koje zavise od zagađujućih teških industrija i energetskog sektora zasnovanog na uglju, kao i od izgradnje zasnovane na javnim nabavkama.

Vidno je da raspodela projekata i preuzimanje imovine ukazuju na interes Kine da preseli u inostranstvo tešku industriju, a takođe proizvodnju električne energije na bazi uglja. Skoro četvrtina tekućih projekata povezana je s eksploatacijom uglja ili teškom industrijom. Većina preostalih projekata su usmereni na intenzivan razvoj saobraćajne infrastrukture. Iako kineski zvaničnici izjavljuju da su spremni da „ulažu u proizvodnju energije iz vetra i sunca", do sada postoji samo 14 projekata sa niskom emisijom ugljenika u Centralnoj i Istočnoj Evropi u koje je Kina uložila ukupno 319 miliona USD, što predstavlja mali deo ukupnog iznosa priliva kineskog kapitala u region. Najpoznatiji projekti su Solarni park Minos za koncentrisanu sunčanu energiju (CSP) na grčkom ostrvu Krit, vetroelektrana Kupres 1 u Bosni i Hercegovini i vetroelektrana Možura u Crnoj Gori (ukupno oko 100 MW). Svi ostali projekti su male hidroelektrane bez jasne analize njihove ekološke i ekonomske izvodljivosti.

Zbog toga je važno analizirati uticaj kineskog prisustva u regionu na životnu sredinu, sagledavajući kvalitet konkretnih projekata koji su potkopali ekološke i tehničke standarde, i kvantifikovati uticaj kineskih projekata na nivo emisija CO2, zagađenje vazduha i degradacija životne sredine. Kvantitativne promenljive koje se koriste za izradu podindeksa uticaja na životnu sredinu i klimu normalizovane su po glavi stanovnika za emisiju gasova staklene bašte (GHG) i BDP-a i uključuju:

- Ukupne emisije
- Emisije iz rudarstva
- Emisije iz industrijske proizvodnje
- Emisije iz električne energije
- Emisije iz izgradnje
- Emisije iz transporta
- Učešće proizvodnje električne energije na bazi ugljena u energetskom miksu
- Učešće proizvodnje električne energije zasnovane na obnovljivim izvorima energije u energetskom miksu

Slika 5. Podindeks uticaja na životnu sredinu i klimu u CIE

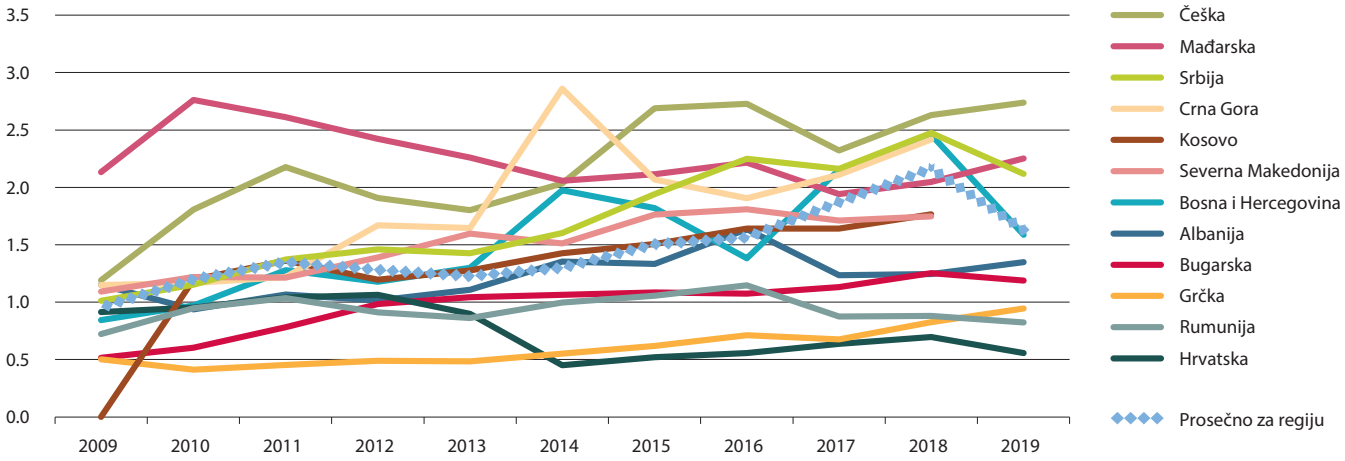

Izvor: *Centar za proučavanje demokratije na osnovu podataka Eurostata i nacionalnih statističkih agencija.*

Podindeks otkriva kompletni razvoj klimatskih faktora u regionu. Podindeks se takođe zasniva na korelaciji između nivoa kineskog ekonomskog prisustva i emisija gasova staklene bašte, kao i na stručnoj proceni uticaja na životnu sredinu projekata koji vodi Kina (slika 5). Rezultati podindeksa ukazuju na to da postoji prosečno 50% povećanje negativnog uticaja na životnu sredinu u regionu delimično zbog povećanja kineskog ekonomskog prisustva, ali i zbog drugih strukturnih faktora, uključujući ekonomski rast, nisku energetsku efikasnost, snižene ekološke standarde. Došlo je do pogoršanja ekoloških pokazatelja uprkos ukupnom poboljšanju intenziteta ugljenika u ekonomijama u svim državama članicama EU. Pogoršanje ekoloških pokazatelja u Srbiji je najveće (pet puta), podudarajući se sa prilivom ogromnih kineskih sredstava u visoko ugljeničnim sektorima, uključujući industrijsku proizvodnju čelika, rudarstvo ugljena i prirodni gas. Češka Republika je takođe doživela značajno pogoršanje ekoloških pokazatelja, pošto ta zemlja i dalje previše zavisi od snabdevanja električnom energijom iz ugljena. Uprkos obavezama prema ciljevima smanjenja emisija EU, Češka je nastavila da proizvodi električnu energiju (skoro 50%) sagorevanjem uglja u poslednjoj deceniji. Za razliku od Zapadnog Balkana, u Češkoj Republici posvećenost rudarstvu nije posledica sve većeg ekonomskog uticaja Kine, jer su kineska ulaganja uglavnom koncentrisana u usluge.

Negativan uticaj kineskih projekata na životnu sredinu kompenzuje se procesima poboljšanja energetske efikasnosti, smanjenja broja stanovnika i integracije obnovljivih izvora energije u energetskom sistemu, koji postaju sve snažniji pokretači dekarbonizacije. Ipak, modernizacija elektrana na ugalj koje izvode kineske kompanije povecat će negativan efekat na dekarbonizaciju, što će se sve više osećati u budućnosti, jer mnogi projekti tek treba da budu završeni.

Ovo se takođe može videti iz pozitivne, iako slabe, korelacije između rastućih kineskih finansijskih tokova u regionu i dela električne energije proizvedene iz uglja u energetskom miksu (slika 6). Stvarno povećanje dela proizvodnje električne energije na bazi uglja u energetskom miksu zemalja u regionu je beznačajno - sa 44,4% u 2009. na 46,4% u 2018. Međutim, Kina je odigrala važnu ulogu u očuvanju, obnavljanju i modernizaciji nekih objekata za proizvodnju

energije na ugalj, posebno na Zapadnom Balkanu. Rezultat je dugoročna konzervacija uglja, uprkos navedenom cilju regiona da primeni pravnu stečevinu EU u oblasti energije i klime, što uključuje kompletnu dekarbonizaciju elektroenergetskog sektora.

Slika 6. Finansijski tokovi Kine i deo električne energije proizvedene sagorevanjem uglja u energetskom miksu

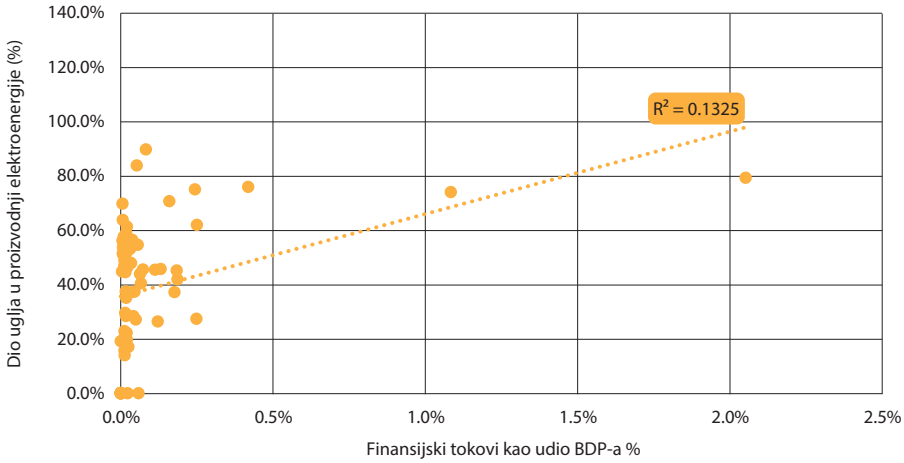

Izvor: *Centar za proučavanje demokratije.*

Od ekonomskog otiska do ekonomskog uticaja: Uticaj na (dobro) upravljanje

Treći stub Indeksa kineske ekonomske moći opisuje diplomatske alate i mehanizme upravljanja koji Kina koristi za proširenje svog uticaja u CIE. Treći podindeks sažima stručnu procenu dubinskih studija koje su sproveli nacionalni stručnjaci, diplomati i političari u svakoj zemlji o procesu transformacije kineske ekonomske moći u političku polugu. Analiza pokazuje da li je Kina u stanju da uspešno promoviše svoje strateške ekonomske ciljeve, da li Peking koristi nedostatke lokalne uprave da proširi svoj ekonomski uticaj i da li njeno prisustvo ima negativan uticaj na energetsku i klimatsku politiku odgovarajuće zemlje.

Ekonomski uticaj Kine i njen uticaj na kvalitet upravljanja u CIE najviše se oseća u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori[6]. U stvari, u svim zemljama Zapadnog Balkana, osim na Kosovu, gde nema velikih kineskih kompanija ili projekata, pa je njegov rezultat iznad proseka CIE.

Postoji pozitivna korelacija između kineskih finansijskih tokova u regionu i negativnog uticaja na upravljanje. Što zemlja više duguje Kini svoj BDP, veća je verovatnoća da će Kina iskoristiti postojeći deficiti u upravljanju da proširi svoj ekonomski i politički uticaj. Zapadni Balkan je najugroženiji zbog rastućeg ekonomskog prisustva Kine, a Bosna i Hercegovina i Crna Gora se smatraju najugroženijima od ovih uticaja. To nije iznenada, jer su zaključivanje i sprovođenje velikih kreditnih ugovora sa Kinom u ove dve zemlje praćeni ozbiljnom zabrinutošću zbog netransparentnosti sporazuma, njihove usklađenosti sa zakonima o konkurenciji i zaštiti životne sredine i njihove povezanosti sa široko rasprostranjenom praksom osvajanja države.

[6] Prema skali rejtinga od 1 do 4, četiri predstavlja najnegativniji uticaj na upravljanje koji ima veze sa veličinom kineskog ekonomskog otiska; tri zemlje Zapadnog Balkana imaju skoro iznad 3.

Slika 7. Podindeks kineskog uticaja na upravljanje strateških politika[7]

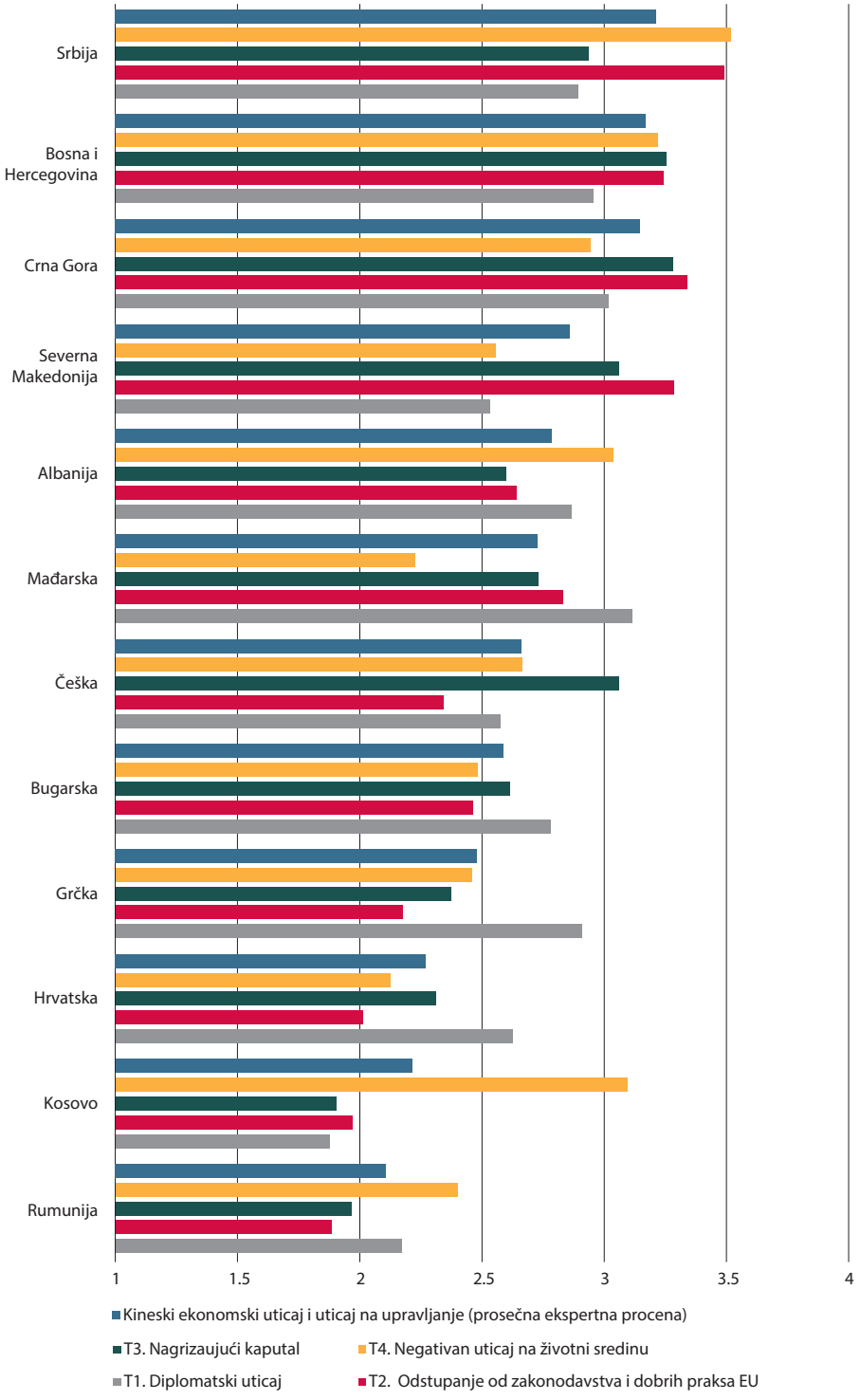

Izvor: *Centar za proučavanje demokratije.*

[7] Termin „nagrizajući kapital" koji definiše ovaj podindikator uveo je Centar za međunarodno privatno preduzetništvo (CIPE) radi analize finansijskih tokova, javnih ili privatnih, kojima nedostaje transparentnost, odgovornost i tržišna orijentacija. Tokovi nagrizajućeg kapitala obično potiču od autoritarnih režima koji koriste i pogoršavaju nedostatke upravljanja kako bi uticali na ekonomski, politički i društveni razvoj zemalja primalaca.

Rasprostranjeno nepoštovanje nacionalnih i evropskih zakona o konkurenciji, zaobilaženje regulatornih zahteva za zaštitu životne sredine, jedan su od najvažnijih razloga negativne procene uticaja Kine na upravljanje. Ugovori o velikim projektima koje vodi Kina obično nisu u skladu sa zakonima o konkurenciji i javnim nabavkama. Zemlje Zapadnog Balkana obično ne daju preliminarne procene uticaja ovih projekata i ne podvrgavaju ih javnoj raspravi. Osim toga, rezultati podindeksa potvrđuju prethodne analize da najčešće međuvladini ugovori o zajmu sa kineskim državnim bankama uključuju zahtev za više od 50% upotrebe kineskih izvođača, radne snage i opreme tokom implementacije projekta.

Slika 8. Korelacija između veličine duga prema BDP % i podindeksa kineskog uticaja na upravljanje i strateške politike

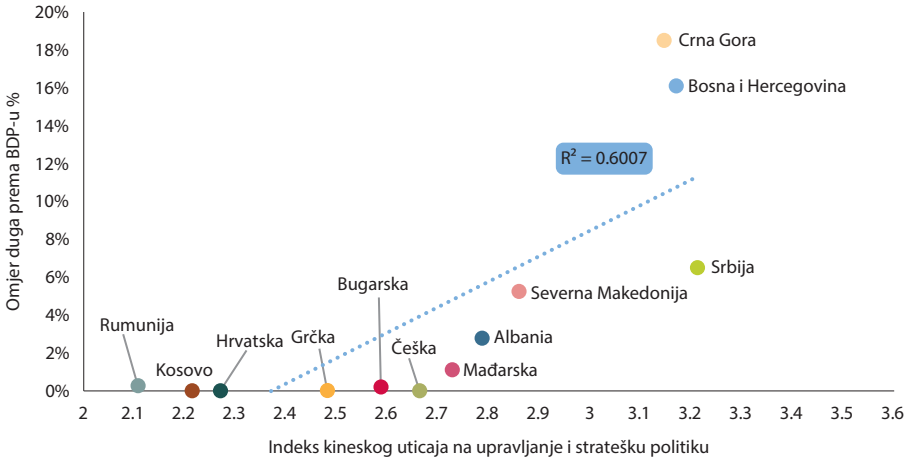

Izvor: *Centar za proučavanje demokratije.*

Postojeće mreže osvajanja država na Zapadnom Balkanu takođe su imali direktnu korist od sporazuma sa Kinom. Lokalne kompanije, blisko povezane sa vladama u regionu, direktno lobiraju za implementaciju ovih projekata. To znači da domaća preduzeća ne zavise uveliko od Kine u pogledu uvoza, izvoza ili finansiranja, već imaju komercijalni interes da deluju kao most između Kine i nacionalnih vlada.

Kina je sa svoje strane olakšala implementaciju projekata lokalnih oligarha, a jedan od načina je razvoj mreže insajdera u političkim strankama kako bi se osigurali dalji veliki dogovori. Analiza otkriva da je kineska diplomatija u regionu bila prilično efikasna. Kineski diplomati su posebno aktivni u javnoj sferi Srbije, Crne Gore i Mađarske. Kineski diplomati i vladini zvaničnici redovno održavaju političke forume i bilateralne sastanke na visokom nivou, koji su strogo fokusirani na sprovođenje kineske investicione strategije. Sa izuzetkom država članica EU u regionu, ovi međuvladini samiti, kojima predsedava Kina, imaju mnogo veće šanse da na Zapadnom Balkanu dovedu do stvarnih investicionih odluka.

Efikasnost kineskih diplomatskih napora takođe delimično zavisi od javnog stava nacionalnih vlada. Zemlje Zapadnog Balkana imaju tendenciju da otvoreno podržavaju kineske projekte i investicije, a u slučaju Srbije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore, vlade otvoreno hvale rastući ekonomski uticaj Kine.

Vlade Zapadnog Balkana održavaju javne debate, predstavljajući kineski model ekonomskog upravljanja kao alternativu evroatlantskom putu.

Rastući ekonomski i politički uticaj Kine verovatno (za sada) neće potkopati dugoročne ciljeve zemalja u regionu, uključujući i njihovo pristupanje EU i NATO-u. Uprkos produbljivanju veza sa lokalnim političkim i ekonomskim elitama, Kina se i dalje više oslanja na komercijalnu atraktivnost projekata koje predlaže nego na lokalne elite, pokušavajući da ubedi vlade da daju njihovo odobrenje. Međutim, stvarni motivi za njihove strateške odluke nisu sasvim jasni, jer nema dovoljno transparentnosti o sadržaju međuvladinih sporazuma, uslovima za njihovu implementaciju i političkim i ekonomskim motivima koji stoje iza njih.

Čini se da u državama članicama EU Kina ne može iskoristiti nedostatke u upravljanju u konkurencijskom pravu, javnim nabavkama i zaštiti životne sredine u istoj meri kao na Zapadnom Balkanu. Kina nije u stanju zaobići evropske i nacionalne propise u državama članicama EU tako lako kao na Zapadnom Balkanu. Jedini izuzetak do sada je Mađarska, gde je u poslednjoj deceniji postojala pozitivna korelacija između rastućeg ekonomskog otiska Kine i pogoršanja standarda upravljanja.

RANJIVOSTI U UPRAVLJANJU STRATEŠKIM SEKTORIMA

Kineski projekti predstavljaju veliki rizik po upravljanju i zaštiti životne sredine. Kina koristi povlačenje demokratije i porast autoritarizma u Centralnoj i Istočnoj Evropi, i iako je javno izjavila suprotno, možda će moći da potkopa strateške ciljeve regiona za evroatlantsku integraciju. Kina je takođe uspešno privukla neke manje ekonomije CIE u mrežu duga i ekonomske međuzavisnosti, kako bi olakšala ulazak kineskih državnih kompanija i finansijskih institucija u tkivo evropske ekonomije u celini.[8]

Slika 9. Deficiti upravljanja u kineskim velikim projektima u CIE

Izvor: *Centar za proučavanje demokratije.*

Ograničenja koja proizilaze iz dugoročnog duga

Kineski model spoljno-ekonomske aktivnosti povezan je za strukturu domaće privrede kojoj je potrebno stalno širenje kako bi se nosila sa prevelikim kapacitetima radne snage i kapitala. Brzo zaključivanje poslova i kredita ispod tržišnih nivoa pružilo je Kini priliku da uz minimalne napore osigura nova tržišta, osiguravajući brz povratak. Istovremeno, Kina subvencioniše troškove komercijalno neisplativih projekata, koje na kraju pokrivaju zemlje primaoci. Iz tog razloga, kineski bilateralni međuvladini pristup nosi značajne rizike za region CIE, bez obzira na to da li su projekti u pitanju uspešni ili ne: uspeh će dovesti do veće ekonomske zavisnosti od Pekinga, a propadanje neće povećati rizik Kine, koja može lako da pregovara o uslovima kredita i da koristi kontrolu nad strateškom imovinom kao alat za ekonomski i politički uticaj.

Projekti implementirani u okviru inicijative „Jedan pojas, jedan put“ obično koriste velike kredite kineskih banaka za razvoj i izvoz. Zajmovi se odobravaju kao rezultat nejasnih međuvladinih sporazuma, bez prethodne javne rasprave ili procene prikladnosti projekata. U nekim zemljama (Srbija, Crna

[8] Holslag, J., “How China’s New Silk Road threatens European trade”, *The International Spectator*, Vol. 52 (1), 2017, pp. 46-60.

Gora i Bosna i Hercegovina) međuvladini sporazumi (IGA) izuzeti su od nacionalnih zakona o konkurenciji, javnih nabavki i uvoznih tarifa, što otvara vrata preferencijalnom tretmanu za kineske kompanije uključene u projekte. Ponekad, međuvladinim sporazumima takođe mogu prethoditi ad hoc izmene zakona kojima se opravdava učešće zemlje[9]. Crnogorska vlada je 2014. odobrila izgradnju autoputa Podgorica-Kolašin, za koji se procenjuje da će koštati između 20% i 25% BDP-a zemlje, uz obrazloženje da će izgradnja autoputa podstaći nacionalni ekonomski rast, prema posebnom zakonu, koji ga klasifikuje kao „projekat od nacionalnog značaja".

Slika 10. Rizici upravljanja u kineskim bilateralnim međuvladinim sporazumima (IGA)

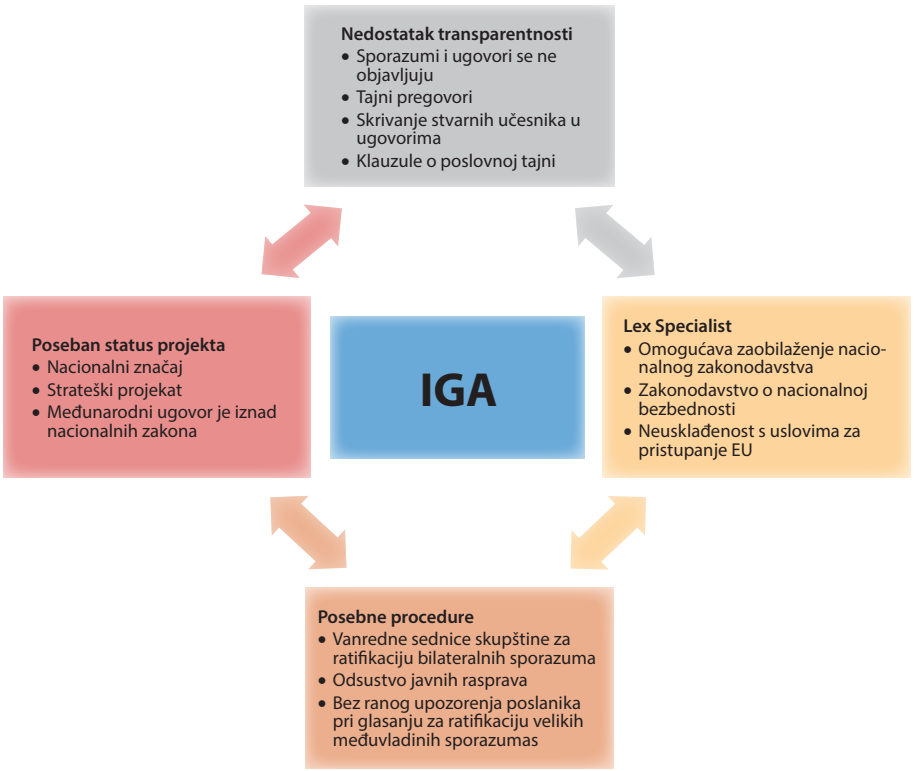

Izvor: *Centar za proučavanje demokratije.*

Iako izgleda da krediti nude povoljne uslove otplate i niske kamatne stope (često niže od međunarodnih finansijskih institucija), ugovori imaju posebne uslove, posebno u pogledu izbora izvođača - na primer, zapošljavanje kineskih kompanija (na primer, oko 7.000 kineskih radnika korporacije za puteve i mostove (CRBC) pomogli su u izgradnji Mosta kinesko-srpskog prijateljstva u Beogradu) ili isporuke kineskih materijala - čime se „recikliraju" sredstva (i profit) vraća kineskim kompanijama[10]. Zajmovi takođe predviđaju posebne naknade kao što su izuzeća od zakona o radu, oslobađanja od PDV-a, garancije dobiti (za koncesije), koje se zajedno značajno razlikuju od početnih (javnih) obećanja. Kao što je gore pomenuto, takvi uslovi nisu nužno poznati ili lako

[9] Levitin, O., Milatovic, J., and Sanfey, P., *China and South-Eastern Europe: Infrastructure, trade and investment*, EBRD, July 2016. .

[10] Seghier, M., "The Coronavirus Pandemic Lets China Score a Win in Serbia", *Transatlantic Take*, March 23, 2020.

dostupni javnosti, ako nisu čak potpuno skriveni iza klauzula o poslovnoj tajni.[11]

Pozivanje na klauzulu o poverljivosti ne dozvoljava zemljama zaduživačima da obelodane uslove međuvladinih sporazuma. Ovo omogućava sakrivanje ne samo iznosa kredita, već i kolateralnih aranžmana, poput računa prihoda koji kontroliše zajmodavac. Kina zadržava pravo da pregovara sa različitim trećim zemljama o restrukturiranju duga u slučaju nesolventnosti dužnika, bez traženja posredovanja Pariškog kluba. Osim toga, ugovori mogu dodatno uključivati posebne uslove za rešavanje sporova koji štite kinesko upravljanje i interese (na primer, pravni spor koji se mora rešiti pred kineskim sudovima ili u kineskoj arbitraži). Osim ekonomskih rizika, takvi sporazumi mogu se uplitati u unutrašnju i spoljnu politiku zemalja korisnica, dok ograničavaju njihovu sposobnost upravljanja dugovima i krizama.

Nacionalne vlade takođe podrivaju transparentnost međuvladinih sporazuma sa Kinom pokušavajući da drže ugovori u tajnosti, bilo da bi ubrzali njihovo zaključivanje ili izbegli javni nadzor ekonomskih uslova projekata. To je moguće ili usvajanjem posebnog zakonodavstva (lex specialis) ili dodeljivanjem posebnog statusa sporazumima - „nacionalna bezbjednost“ ili „nacionalni značaj“ (takav je status projekata autoputeva u Crnoj Gori, na primer[12]), koji omogućava vladama da ne objavljuju nikakve podatke o njima. Osim toga, međuvladini sporazumi imaju posebne odredbe koje omogućavaju vladama da zaobiđu ratifikaciju sporazuma od strane skupštine. Ponekad vlade koriste drugi metod: sazivanje vanrednih sednica zakonodavnog tela, čime se poslanicima ne daje dovoljno vremena i mogućnosti da pregledaju i razgovaraju o sporazumima.

Kineski direktni krediti za infrastrukturne projekte obično pokrivaju 85% kapitalnih troškova projekta, dok ostatak finansiraju zemlje domaćini[13]. Osim uticaja na nacionalni dug, ovi krediti uključuju i posebne troškove u alokaciji resursa. U Bosni i Hercegovini, na primjer, troškovi socijalnog osiguranja smanjeni su kako bi se ispunile finansijske obaveze utvrđene kineskim bilateralnim sporazumima, čime se direktno uticalo na životni standard Bosanaca. Za neke od manjih ekonomija, poput Crne Gore i Bosne i Hercegovine, projekti predvođeni Kinom čine oko četvrtinu, odnosno petinu BDP-a tih zemalja. Ovo čini kinesko ekonomsko prisustvo strukturno neophodnim faktorom. Kako se većina kineskih projekata finansira iz međuvladinih zajmova, kineski ekonomski otisak postaje značajna zamka duga. Kineski zajmovi vezani za projekte u proseku iznose 5,6% BDP-a regiona.

---

[11] Horn, S., Reinhart, C.M., and Trebeschet, Ch., “China’s Overseas Lending”, *National Bureau of Economic Research*, Working Paper 26050, July 2019.

[12] Bansal, A., “China’s growing troubles in Central and Eastern Europe”, *Observer Research Foundation*, 2021.

[13] Rogelja, I., *Building the Balkans: How Chinese financing in energy and transport is altering Southeast Europe*, 2018.

Slika 11. Ekspozicija duga prema Kini po zemljama (udeo BDP-a)

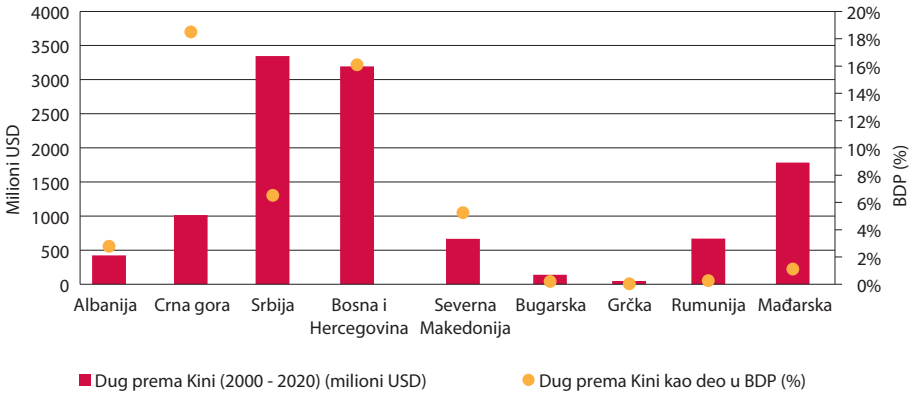

Izvor: *Centar za proučavanje demokratije na osnovu baze podataka o globalnom razvoju I nacionalne centralne banke.*

Okvir 1. Crna Gora – diplomatija u zamki dugova

U posljednjih osam godina, Crna Gora je uzela dva kredita od Kine u vrednosti od skoro 1,84 milijardi eura za izgradnju različitih deonica autoputa Bar-Beograd. Jadranska zemlja je to učinila bez sprovođenja detaljne analize troškova i koristi, bez održavanja javne rasprave o dugoročnim rizicima povezanim s potencijalnim dugoročnim blokiranjem duga. Oba kredita servisira kineska Eksim banka, koja finansira 85% vrednosti projekta uz 2% godišnje kamate, sa gratis periodom od 5 godina i rokom otplate od 20 godina. Ugovorom, koji uređuje implementaciju projekata, predviđeno je učešće kineskog državnog giganta za infrastrukturu, Kineskih korporacije za puteve i mostove (CRBC), kao i korišćenje kineskih građevinskih radnika, iako se Crna Gora suočava sa stopom nezaposlenosti od 15,7%. Projekti su oslobođeni poreza i carina. I MMF i Svetska banka ističu da su takvi projekti fiskalno neodgovorni: doprineli su eksponencijalnom rastu javnog duga, koji je skočio iznad 70% BDP -a.[14]

Buduće finansijske obaveze Crne Gore mogle bi dovesti vladu u poziciju u kojoj nije u stanju da podmiri otplatu duga. Ugovorom o zajmu predviđeno je da se bilo koji spor rešava na kineskim sudovima, pa je malo verovatno da će Crna Gora moći da dobije pravično suđenje. Rezultati bi mogli biti katastrofalni za Crnu Goru, potencijalno primoravši tu zemlju da promeni svoj politički položaj, dajući u zakup već izgrađenu kinesku infrastrukturu ili prihvatajući teške uslove za otplatu duga u slučaju neispunjenja obaveza. Iako u zvaničnim dokumentima o politici inicijative „Jedan pojas, jedan put" stoji da je pravo na suverenitet svih zemalja učesnica zagarantovano ako Kina predstavlja pretnju sa njenim investicijama, to bi moglo dovesti do aktiviranja ugovornih klauzula koje će potkopati efikasnu kontrolu vlade nad strateškim sredstvima.[15] Crnogorska vlada se već bori da otplati prvi kredit u iznosu od milijardu USD primljen od Kine 2014. godine za autoput koji tek treba da se izgradi. Vlada je nedavno zatražila pomoć od EU[16].

Izgradnja autoputa je u ćorsokaku zbog produženja roka njegovog završetka i viška troškova nastalih zbog dodatne radne snage, kamatnih stopa i valutnog rizika. Preostale deonice autoputa se ne mogu graditi, jer se dalji radovi neće izvoditi bez državnih garancija. Crna Gora bi se mogla suočiti s pretnjom da se javni dug poveća na 93% BDP -a, dok Kina drži oko 25% javnog duga zemlje.

Prošle su godine su lokalni aktivisti za zaštitu životne sredine podigli glas i počeli da podižu svest o uticajima na životnu sredinu izazvanim izgradnjom autoputa Tara i njegovog kanjona (UNESCO-ve svetske baštine). Crnogorski sud nedavno je pokrenuo preliminarnu istragu o kineskoj korporaciji za puteve i mostove. Crnogorska vlada obećala je da će istražiti kontroverze oko projekta.

---

[14] IMF Country Report No. 19/293, International Monetary Fund, September 2019.

[15] Carrai, M.A., "China's Malleable Sovereignty along the Belt and Road Initiative: The Case of the 99-Year Chinese Lease of Hambantota Port," N.Y.U. Journal of International Law & Politics, vol. 51, July 29, 2019.

[16] Euractiv, "Montenegro learns true cost of China-backed $1 billion road to nowhere", June 2, 2021.

Preferencijalni tretman kineskih projekata

Projekti koje vodi Kina pokazuju brojna kršenja tržišne konkurencije. Nacionalne vlade odobravaju kineskim izvođačima preferencijalni tretman, dajući im isključiva prava i status putem netransparentnih procedura nabavki i pružanjem državne pomoći u obliku poreskih olakšica i zaobilaženja standarda rada. U slučaju ulaganja u ugalj, vlade nisu bile transparentne u pogledu tačnih uslova projekata i sprovele su nacionalne zakonske izmene kako bi ulaganja učinile legalnim, suprotno zahtevima Energetske zajednice za prethodno odobrenje i izveštavanje o subvencijama za eksploataciju uglja.

Veliki projekti zasnovani na međuvladinim sporazumima sa Kinom često nisu u skladu sa procedurama i standardima javnih nabavki i rezultat su pregovora iza zatvorenih vrata. Zahtevi za tender su ograničeni na učešće određenih pojedinaca ili kompanija i nedostaje dovoljno kontrole nad sprovođenjem projekata od strane relevantnih nacionalnih regulatornih tela. Na primer, nije sprovedena tenderska procedura za nekoliko srpskih projekata, uključujući elektranu Kostolac B3 i Pupinski most, jer Srbija i Kina potpisuju aneks svog međuvladinog sporazuma, oslobađajući ih od tenderskih obaveza, omogućavajući kineskim kompanijama da zaobiđu EU i nacionalno zakonodavstvo. Ugovori o koncesijskom kreditu potpisani sa kineskim razvojnim bankama često sadrže klauzulu prema kojoj svaki arbitražni spor rešavaju kineski sudovi[17]. Pored toga, međunarodni ugovori o zajmu za razvoj velikih projekata često zaobilaze postupke javnih nabavka kroz gore pomenute lex specialis, omogućavajući zaobilaženje drugih nacionalnih zakona ili procedura[18].

Okvir 2. Osvajanje države i kineski energetski projekti

Termoelektrana na lignit Stanari vredna 674 miliona USD tipičan je slučaj osvajanja zemlje od strane oligarhijskih mreža lokalnih i kineskih kompanija, kojima je Vlada Republike Srpske u Bosni i Hercegovini omogućila preferencijalni tretman. Projekat je razvila privatna kompanija Tim za finansiranje energije (EFT), koji nadgleda srpski biznismen Vuk Hamović, blisko povezan sa vladom Republike Srpske. Međutim, 2/3 sredstava stiže iz Kineske razvojne banke, koja su garantovana zalogom o koncesijskim pravima EFT-a za istraživanje obližnjeg rudnika lignita. Republika Srpska je promenila svoj zakon kako bi omogućila prenos svojih prava za eksploataciju ruda. Kako bi dodatno "zasladila" dogovor, vlada je smanjila troškovi za operatera postrojenja tako što je smanjila koncesione naknade za energiju na ugalj sa 3,6% na 0,2% ukupnih prihoda, dok ga je potpuno izuzela od taksi za vađenje uglja.

U slučaju Srbije, Sporazum Kine i Srbije o ekonomskoj i tehničkoj saradnji u infrastrukturi iz 2009. godine eliminisao je potrebu za javnim tenderom za izbor glavnog izvođača za projekte koje finansira Kina. Sporazum takođe predviđa da procedure za izbor izvođača i podizvođača moraju biti utvrđene komercijalnim ugovorima koji u suštini nisu javni. Međuvladini sporazumi često imaju posebne klauzule koje izuzimaju projekte od zahteva transparentnosti, pristupa podacima o implementaciji projekata, tendera za javne nabavke i regulatornog nadzora. Takvi opšti sporazumi postali su najefikasniji instrumenti ekonomskog uticaja Kine u celom regionu, čime se jasno krši evropski i nacionalni zakon o javnim nabavkama. Međuvladin sporazum Srbije i Kine 2018. godine čak je suspendovao radno zakonodavstvo Srbije za

[17] Gallop, Pippa, Ioana Ciuta and Wawa Wang. "Chinese-financed coal projects in Europe." *CEE Bankwatch Network*, December 10, 2019.

[18] Stojanovic, M., "Clientelist Networks Lie Behind Western Balkans State Capture – Transparency," *BalkanInsight*, December 16, 2020.

kineskih državljana koji rade u Srbiji tokom njihovog boravka tamo[19]. Ovo je srpskoj inspekciji rada oduzelo mogućnost da preispita ugovori radnika i platne spiskove, kao i uslove za bezbednost i zdravlje osoblja na radu. U 2019. godini kineski državljani predstavljali su skoro 30% od ukupnog broja stranih radnika u Srbiji[20].

Za razliku od sopstvenih projekata inicijative „Jedan pojas, jedan put", u kojima nije bilo dozvoljeno takmičenje, Kina je uspela da sprovede infrastrukturne projekte koristeći regionalna sredstva EU. Kineske kompanije su 2020. udvostručile obim javnih nabavka koje se finansiraju iz programa EU, obezbeđujući im skoro 2 milijarde eura (ukupno je 3,9 milijardi eura akumulirano u poslednjoj deceniji).[21] Primer takve javne nabavke je izgradnja mosta Pelješac u Hrvatskoj - 85% troškova (357 miliona eura) finansiraju se iz Kohezionih fondova EU. Ovaj projekat je prvi veliki tender u EU koji je dobila kineska kompanija. Ali, kao i kod drugih kineskih projekata, postoje navodi o praksi koja ograničava konkurenciju u procesu nadmetanja[22].

Ojačanje mreža za osvajanje država

Mnogi od velikih kineskih infrastrukturnih projekata imali su koristi i dodatno pogoršali rizik od korupcije i osvajanje ključnih institucija[23]. Ove slabosti upravljanja olakšali su stvaranje funkcionalnih političkih i poslovnih mreža, koje efikasno kontrolišu pristup vladinom poslu i kreiranju politike.[24] Tako je kombinacija oslabljene vladavine prava, kleptokratskih tendencija i neefikasnih regulatornih institucija omogućila dotok kineskog kapitala, što bi zauzvrat moglo dodatno iskoristiti lokalne slabosti i uništiti institucije demokratske uprave[25].

Kina ulaže u sektore koji se tradicionalno smatraju ranjivim i olakšavaju osvajanje države - energiju, infrastrukturu i rudarstvo. Kineske državne banke i državna preduzeća spremna su tolerisati korupciju i ograničenu transparentnost sve dok se sporazumi o projektu sprovode. Konkretan primer ovoga je izgradnja autoputa Kičevo-Ohrid u Severnoj Makedoniji. Loše planiranje i nedostatak sveobuhvatne procene uticaja na životnu sredinu zasenili su ovaj poduhvat. Projekat je izazvao strah od korupcije i ilegalnog finansiranja političkih stranaka i na kraju je doveo do skandala oko pranja novca u koji je umešan bivši premijer Nikola Gruevski[26].

---

[19] Otvoreni Parlament, Zakon o Potvrđivanju Sporazuma o Socijalnoj Sigurnosti Između Vlade Republike Srbije i Vlade Narodne Republike Kine.

[20] Dragojlo, S., "'Like Prisoners': Chinese Workers in Serbia Complain of Exploitation," *BalkanInsight*, BIRN, January 26, 2021.

[21] Michaels, D., and Hinshaw, D., "Chinese Companies Win Billions in European Taxpayer-Funded Contracts," *The Wall Street Journal*, December 17, 2020.

[22] Prtoric, J., and Vale, G., "China's 'bridge to Europe' drives a wedge between Croatia and Bosnia," *Equal Times*, March 20, 2019.

[23] Rogers, S., "China, Hungary, and the Belgrade-Budapest Railway Upgrade: New Politically-Induced Dimensions of FDI and the Trajectory of Hungarian Economic Development," *Journal of East-West Business* 25, no. 1, February 2019.

[24] Stoyanov, A., Gerganov, A., and Yalamov, T., *State Capture Assessment Diagnostics*, Sofia: Center for the Study of Democracy, 2019.

[25] Morrell, J., *Channeling the Tide: Protecting Democracies Amid a Flood of Corrosive Capital*, Washington, D.C.: Center for International Private Enterprise, September 2019.

[26] Tsimonis, K. et al., "A Synergy of Failures: Environmental Protection and Chinese Capital in Southeast Europe," *Journal of Current Chinese Affairs* 48(2), May 2020; Krstinovska, A., "Ex-porting Corruption? The Case of a Chinese Highway Project in North Macedonia," *China Observers*, November 6, 2019.

Okvir 3. Kina ojačava korumpirane političke elite

Autoput Kičevo-Ohrid je prvobitno ocenjen kao finansijski neodrživ od strane zapadnih finansijskih institucija, što je kineski glavni grad učinilo atraktivnom alternativom vladi Severne Makedonije. Zajam kineske Eksim banke bio je povezan sa izborom kineskog izvođača sa liste kineskih državnih preduzeća, bez poštovanja pravila javnih nabavka, što je dovelo do izbora korporacije Sinohidro. Svetska banka upozorava da je kompanija umešana u koruptivne aktivnosti. Tokom skandala sa prisluškivanjem telefona otkriveno je da je tadašnji premijer Gruevski namerno ignorisao alternativne učesnike i izabrao Sinohidro, uprkos daleko većim cenama. Sinohidro nudi cene 300% iznad tržišne vrednosti usluga, jer se ispostavilo da su računi od Sinohidra državnom preduzeću za puteve Republike Severne Makedonije (RSM) nekoliko puta veći od računa koja su podizvođači iz Severne Makedonije izdali Sinohidru za posao koji su oni zaista izvršili. Specijalno tužilaštvo pokrenulo je istragu, optužujući tadašnjeg premijera i njegovog ministra transporta za zloupotrebu ovlašćenja, što je za posledicu imalo ličnu korist veću od 155 miliona eura iz državnog budžeta. Najnoviji detalji istrage otkrivaju loše upravljanje u fazi planiranja projekta, što je povećalo troškove za 120 miliona eura. Takođe se pretpostavlja da ugovor o projektu favorizuje politički povezane lokalne podizvođače. Uprkos optužbama za korupciju, RSM je dalje odabrala Sinohidro za druge javne nabavke u Severnoj Makedoniji.

Prakse za osvajanje države ključni su element ekonomskog uticaja Kine u zemljama članicama EU u CIE. Vlada premijera Orbana u Mađarskoj pozdravlja velika ulaganja autoritarnih država poput Rusije i Kine, koje blisko sarađuju s lokalnim mrežama kako bi osvojili državu, čime se posvećuju projektima koji nisu u skladu s evroatlantskim strateškim prioritetima. Projekti se raspodeljuju bez otvorenih javnih tendera, bez preduzimanja antikorupcijskih mera i bez procena njihovih troškova i koristi zasnovanih na dokazima. Iako u manjoj meri nego na Zapadnom Balkanu, vlade EU u CIE su takođe voljne da podrže projekte čak i kada nema finansijskog opravdanja, sve dok služe kao oruđa za proširenje njihove političke i državne moći na unutrašnjem tržištu. Stvara se začarani krug osvajanja države u kojem ove investicije imaju koristi i dodatno pojačavaju rizik od korupcije i preuzimanje ključnih institucija[27].

Okvir 4. Kina koristi rizike za osvajanje države u Mađarskoj

Modernizacija pruge Budimpešta-Beograd koju finansira Kina otkrila je značajnu upotrebu osvajačkih praksi[28]. Mađarska „vodeća" železnička inicijativa, inspirisana inicijativom „Jedan pojas, jedan put", ilustruje kako Kina koristi svoje bliske veze sa mađarskim političarima i dobro pozicioniranim privrednicima za izvođenje velikih projekata u pravnom i regulatornom okruženju EU. Evropska komisija je 2016. godine pokrenula preliminarni postupak protiv Mađarske zbog nejasne procedure nabavke i tendera za projekat železnice[29]. Kada je mađarska vlada konačno pristala na raspisivanje tendera, provladin biznismen Lorinz Mesaroš lako je dobio ugovor u partnerstvu sa dve kineske kompanije. Kao prijatelj iz detinjstva premijera Orbana, Lorinz Mesaroš je izgradio jedno od najvećih poslovnih carstava u zemlji nakon što je gospodin Orban došao na vlast 2010. Mesaroš poseduje i kontroliše kompanije prisutne u gotovo svim sektorima mađarske privrede - bankarstva, medija, energetike, poljoprivrede i građevinarstva - i koji sumnjivo pobjeđuju u brojnim javnim projektima koje finansira EU.

---

[27] Rogers, S., "China, Hungary, and the Belgrade-Budapest Railway Upgrade: New Politically-Induced Dimensions of FDI and the Trajectory of Hungarian Economic Development," *Journal of East-West Business* Vol. 25 (1), February 2019; Shentov, O., Stefanov, R., and Vladimirov, M., editors, *The Kremlin Playbook in Europe*, Sofia: Center for the Study of Democracy, 2020.

[28] Do sporazuma o završetku železničke veze došlo je zahvaljujući ruskog projekta za nuklearnu elektranu Paks II, čija se vrednost procenuje na 12,5 milijardi evra.

[29] Spike, J., "EC Launches Infringement Procedure Concerning Budapest-Belgrade Railway Project," *The Budapest Beacon*, September 16, 2016.

Češka je takođe postala sve zavisnija od Kine. Bilateralni trgovinski deficit zemlje povećan je sa 2,5% u 2009. na skoro 6% na kraju 2019. Povećanje kineskog izvoza u Češku povezano je sa širenjem investicija i poslovnih aktivnosti čeških preduzeća u Kini. Iako je spoljna i ekonomska politika Češke Republike prema Kini dugo vođena uglavnom posvećenošću demokratiji i ljudskim pravima, pod predsedavanjem Miloša Zemana, češka vlada je napravila zaokret promovišući strateški odnosi sa Kinom[30]. Česte vladine posete na visokom nivou i investicioni forumi počeli su da služe kao arena za produbljivanje saradnje u tehnologiji, obrazovanju, zdravstvu i energetici. Ohrabreni obećanjima o značajnim kineskim investicijama za stvaranje visoke dodate vrednosti za privredu, češke vlasti pozdravili su dolazak kineskih kompanija na lokalno tržište. Domaće oligarhijske mreže takođe su naveli češku političku elitu da usvoji prokinesku spoljnu politiku. Dozvoljavajući veća kineska strateška ulaganja u Češkoj, vlasti su imali za cilj da pomognu lokalnim kompanijama sa političkim vezama da steknu povlašteni pristup kineskom tržištu. Na primer, predsednik Zeman je podržao napore najvećeg češkog konglomerata PPF i njegove podružnice Home Credit da uđu na kinesko tržište davanjem povlašćene licence za njihove aktivnosti[31].

Okvir 5. Slučaj kompanije CEFC i razvoj mreža za osvajanje države u Češkoj

Najvažniji kineski investitor u Češkoj, privatna kompanija China Energi Compani Limited (CEFC), osnovala je svoju evropsku bazu u Pragu 2015. godine i bavi se raznim aktivnostima, uključujući trgovinu naftom i gasom, nekretninama, logistikom i infrastrukturom. Uprkos očekivanjima vlade da bi otvaranje češkog tržišta kineskom kapitalu dodalo vrednost nacionalnoj ekonomiji, većina velikih kineskih investitora, uključujući CEFC, iskoristili su svoj kapital za preuzimanje postojeće imovine umesto da započnu izgradnju potpuno novih preduzeća. Od 2015. godine CEFC je kupio imovinu u ukupnoj vrednosti od 1,5 milijardi evra. Kineski konglomerat stekao je udele u najvećoj češkoj privatnoj avio-kompaniji Travel Service, najvećoj online turističkoj agenciji Invia.cz, u poslovnim zgradama i luksuznim hotelima u Pragu, u pivari Lobkowicz Group, u TV kanalu Barrandov i u fudbalskom klubu „Slavia Prag"[32]. Od 2018. kineska kompanija CEFC postala je poznata po svojim finansijskim problemima, što je dovelo do hapšenja njenog osnivača Je Jianminga. Otkriveno je da su mnoge kompanije koje pripadaju konglomeratu CEFC insolventne i da su nagomilale dug od 450 miliona evra prema slovačko-češkoj finansijskoj grupi, koji je na kraju platila kineska državna finansijska kompanija CITIC. Uprkos kontroverzama oko poslovnih aktivnosti CEFC -a, Je Jianming je i dalje počasni savetnik predsednika Miloša Zemana za ekonomska i kineska pitanja.

Zapravo, CEFC nije toliko zainteresovan za razvoj biznisa koliko za stvaranje strateških političkih odnosa. Uobičajena taktika koju koristi CEFC je da angažuje penzionisane visoke političare i vladine zvaničnike i da koristi ovu elitnu mrežu za politički uticaj[33]. Među najpoznatijim slučajevima su imenovanje bivšeg ministra odbrane Jaroslava Tvardika za šefa CEFC Europe i imenovanje bivšeg komesara EU Stefana Fulea za člana nadzornog odbora kompanije. Drugi način strategije ulaska CEFC-a na tržište je oznaka „privatna kompanija", kakva je bila pre nego što je konglomerat preuzela država. Koordinacija između privatnog CEFC -a i kineske vlade, te činjenica da se veruje da je izvršni direktor Je Jianming imao bliske veze sa kineskim vojnim obavještajnim službama, ilustruje kako kineska država primjenjuje model privatne kompanije za unapređenje svojih državnih interesa u Češkoj[34]. Podržani kreditima od režimskih banaka, kineske privatne kompanije spremne su za širenje u inostranstvo na zemlje otvorenog tržišta u kojima su direktna ulaganja državnih preduzeća osetljivo pitanje.

---

30 Hála, M., "United Front Work by Other Means: China's 'Economic Diplomacy' in Central and Eastern Europe," *Jamestown*, May 9, 2019.

31 Krzysztof, D.,and Jakóbowski, J., "Chinese Investments in the Czech Republic: Changing the Expansion Model," *OSW Centre for Eastern Studies*, November 13, 2018.

32 Turcsanyi, R. Q. "Is the Czech Republic China's New 'Bridge to Europe'?," The Diplomat, September 12, 2015.

33 Hala, M., "China in Xi's "New Era": Forging a New "Eastern Bloc"," *Journal of Democracy*, Vol. 29 (2), April 2018, pp. 83-89.

34 Hornby, L., and Zhang, A., "CEFC Chairman Ye Jianming Said to Be Detained," *Financial Times*, March 1, 2018.

Iako su češke obaveštajne službe otvoreno upozorile na visok stepen kineskog uticaja na lokalne političare, njihova zabrinutost nije shvaćena ozbiljno. Međutim, čak i ako lokalne vlasti počnu ozbiljnije razmišljati o rizicima vezanim za kineski „nagrizajući kapital" i izaberu ne-kineske kompanije kojim dodeljuju ponude visoke vrednosti, teško da postoji izvođač koji može da izvede projekat bez učešća lokalnih podizvođača koji nisu povezani sa kineskom državom[35].

U aprilu 2020., nakon sticanja početnog udela CEFC -a, kompanija CITIC je povećala svoj udeo u jednom od najvećih medijskih holdinga u Češkoj, Empressa Media Group i matičnoj kompaniji Medea Group, sa 30% na 57%[36]. Kompanija u vlasništvu Kineza sada ima značajan uticaj na češki medijski prostor, jer je Medea Group lider u zemlji u dodeljivanju i raspodeli prihoda od reklama mnogim novinskim agencijama i informativnim kanalima. O sporazumu o povećanju kapitala navodno su pregovarale neke istaknute prokineske ličnosti u češkoj vladi, konkretno bivši ministar odbrane i šef CEFC -a za Evropu Jaroslav Tvardik, sadašnji savetnik predsednika Miloša Zemana, Martin Nedjedli i sadašnji ministar unutrašnjih poslova - Jan Hamaček. Da bi postao većinski učesnik u medijskim grupama, CITIC je morao dobiti dozvolu od antimonopolske kancelarije 2019. godine, a zemlje učesnice iskoristili su pandemiju koronavirusa kao priliku da zaključe sporazum u mraku.[37] Vlasnik Medea grupe, milijarder tajkun Jaromir Sukup, svojevremeno je bio u bliskim vezama sa predsednikom Zemanom i vodio je popularni televizijski program Predsednikova nedelja[38]. Izveštava se da je Sukupovo preduzeće navodno pretrpelo velike finansijske gubitke tokom dogovora sa CITIC -om i dugovalo je milione poveriocima. Lokalni izvori kažu da je CITIC ponudio da se pobrine za dug Sukupa i da finansira njegovu televiziju ako pristane dozvoliti kineskoj kompaniji da preuzme kontrolu nad njegovom glavnom marketinškom kompanijom Medea.

Dugotrajno odlaganje dekarbonizacije

Iako su zemlje CIE počele uspešno da se bave ekološkim izazovima, sprovođenje mera i dalje je problem koji je pogoršan kineskim kreditima za razvoj rudnika fosilnih goriva i drugih industrija koje zagađuju okolinu. Takve investicije su moguće zaključivanjem bilateralnih sporazuma i kineskim kapitalom, u suprotnom ne bi bili podobni za finansiranje zbog nedostatka održivosti, ekonomske isplativosti ili nekompatibilnosti sa pravnom stečevinom o energiji i klimi EU.

Ono što potencijalno ima dugoročniji efekat od kineskih ulaganja u zemlje CIE može se opisati kao „sinergija neuspeha", koji se odnose na sledeće: spor prelazak na čistiju proizvodnju električne energije (posebno u zemljama Zapadnog Balkana), zanemarivanje Evropskih ekoloških standarda i povećana zavisnost od proizvodnje električne energije na bazi uglja. Kineski projekti u regionu imaju ključnu sličnost: ignorisanje ili zaobilaženje dugoročne politike zaštite i održivosti životne sredine tih zemalja. Kineski projekti doprinose učvršćivanjuvladinih politika na industrije sa visokim delom ugljenika koji su štetni po klimu. Izgradnja autoputeva u velikoj meri služi kineskim ekonomskim ciljevima, dok se iscrpljuju vitalni javni resursi koji bi se mogli koristiti za prelazak na nisko-ugljeničnu ekonomiju.

---

35 Sybera, A., "Network of Bankruptcies and Dependencies - Czechia," *Visegrad Insight*, June 12, 2020.

36 RWR Advisory Group, "CITIC Gains Majority Stake in Medea Media Agency, Gaining Control Over Czech Media Landscape," April 20, 2020.

37 Johnston, R., "Chinese State Firm Gets a Majority Stake in Czech Media Advertising Agency - Prague, Czech Republic," *Expats.cz*, April 22, 2020.

38 Voda, M., "The Fall of Czech Tycoon and Presidential Hopeful Jaromir Soukup," *Kafkadesk*, February 11, 2020.

Slika 12. Uticaj kineskog ekonomskog otiska na klimatsku i energetsku politiku CIE

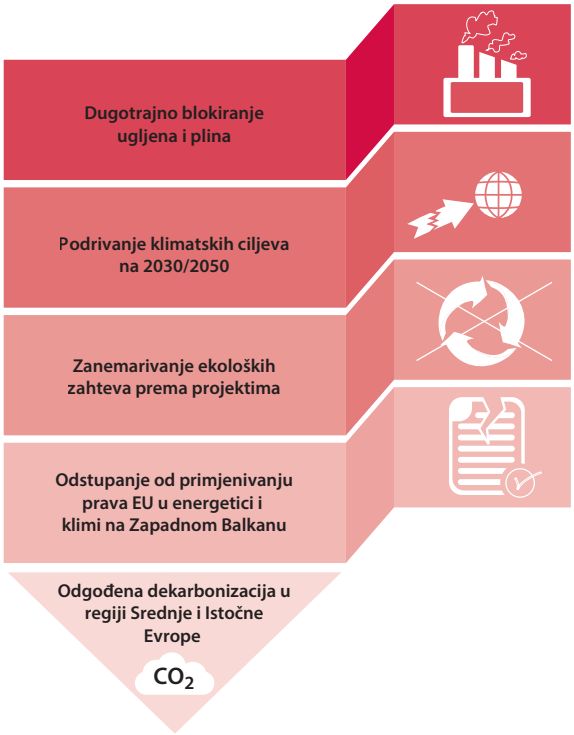

Izvor: *Centar za proučavanje demokratije*

Okvir 6. Od ugljenog blokiranja do nuklearnog zatvaranja – prepreke ispred Kine

U direktnom sukobu sa energetskim i klimatskim prioritetima EU, vlade Kine i CIE podstiču izgradnju novih i obnovu postojećih elektrana na ugalj. Samo u Bosni i Hercegovini Kina je finansirala modernizaciju dva postrojenja za proizvodnju uglja – planiranu termoelektranu Blok 7 u Tuzli, u koju je izvršeno najveće posleratno ulaganje u zemlji (722 miliona eura kredita od Eksim banke, koji je dat kineskim kompanijama), i termoelektranu Stanari (finansirala Razvojna banka Kine, a izgradila Dongfang Electric Corporation). Ova dva pogona imaju stepen efikasnosti daleko niži od onog kod najboljih postojećih postrojenja koji zadovoljavaju tehničke standarde EU i trenutno su u postupku zbog kršenja prava u Energetskoj zajednici. U zemlji se planiraju još tri projekta u vezi sa ugljem vredna više od 1,4 milijarde eura.

Ukupno 16 projekata za iskopavanje uglja i proizvodnju električne energije iz sagorevanja uglja je u izgradnji ili u fazi planiranja u 12 analiziranih zemalja CIE. Uprkos svečanoj najavi projekata, mnogi od njih se suočavaju sa regulatornim, političkim i finansijskim problemima zbog kojih su obustavljeni ili su u početnoj fazi. Rastuće cene certifikata za emisiju gasova staklene bašte (ETS) podrivaju ekonomsku održivost termoelektrana sa sedištem u EU i projekata koje finansira Kina, od kojih je najveća rumunska termoelektrana na ugalj Rovinari sa 600 MW. U međuvremenu, prekoračenje troškova i plana, kao i primedbe Energetske zajednice i ograničeni administrativni kapaciteti na Zapadnom Balkanu, izbacuju iz koloseka mnoge kineske projekte za ugalj. Međutim, u brojnim slučajevima vlade su već preuzele finansijske obaveze potpisivanjem međuvladinih ugovora o zajmu, što znači da bi čak i ako se ne provedu, projekti imali dugoročan uticaj na javne finansije ionako slabih ekonomija.

Kineske kompanije iskazale su interes da postanu strateški investitori u tri planirana projekta nuklearnih elektrana (NPP) u CIE. Za sada su pregovori još u ranoj fazi ili su obustavljeni. U februaru 2021. češka vlada je isključila kineske kompanije sa tendera za izgradnju NE Dukovani za 7 milijardi USD, a u maju 2020. rumunska vlada otkazala je pregovori sa kineskim partnerom China General Nuclear Power Corporation (GCNPC) za izgradnju dva nova reaktora u NE Černa Voda[39]. U Bugarskoj je u januaru 2021. godine vlada odlučila da zaustavi izgradnju NE Belene sa kapacitetom od 2000 MW,

[39] Necsutu, M., "Romania Cancels Deal With China to Build Nuclear Reactors," *BalkanInsight*, May 27, 2020; NuclearEngineering International, "Czech Republic excludes China from Dukovany tender," February 1, 2021.

za koju je kineska Nacionalna nuklearna kompanija iskazala interes da učestvuje kao investitor. Ali u slučaju da se tender za strateškog investitora za NE Belene nastavi, veća je verovatnoća da će ruska državna kompanija Rosatom biti preferirani kandidat, jer je Bugarska već kupila dva nuklearna reaktora proizvedena u Rusiji. U sva tri projekta nuklearne elektrane, Kina je eliminisana na geopolitičkim osnovama, pod pritiskom SAD-a da ograniči širenje ekonomskog uticaja autoritarnih država u regionu CIE.

Proširenje otiska Kine u energetskom sektoru moglo bi potkopati ciljeve država članica EU za smanjenje emisije ugljenika do 2030. i 2050. godine i primenu pravne stečevine u energiji EU od strane šest zemalja Zapadnog Balkana koje žele članstvo[40]. Ovo ima šire političke posledice za čitav evropski kontinent, jer je 2016. godine 16 termoelektrana na ugalj na Zapadnom Balkanu emitovalo zagađenja sumpor-dioksidom koliko svih 250 elektrana u EU[41].

Projekti kineskih elektrana na ugalj u CIE odložiće neizbežno postepeno ukidanje uglja u narednoj deceniji, što će imati ozbiljne ekonomske posledice u smislu zarobljene imovine u fosilnim gorivima i bolnu tranziciju za radnike zavisne od uglja. S tim u vezi, angažovanje stranih radnika za sprovođenje i upravljanje ovim projektima u suprotnosti je sa opštom strategijom EU za pravičnu tranziciju i prekvalifikaciju radnika u sektorima sa intenzivnim emisijama ugljenika. Čak i kada su kineska ulaganja usredsređena na ciljeve energetske tranzicije, ulaganje u obnovljive izvore energije nije u skladu sa energetskom politikom EU, dajući prednost lokalnim, urbanim i regionalnim inicijativama, u sprovođenju energetske tranzicije fokusirane na decentralizaciju i demokratizaciju snabdevanja energijom.

Politike vlada Zapadnog Balkana, koje podržavaju upotrebu uglja, u direktnom su sukobu sa njihovim obavezama prema Ugovoru o Energetskoj zajednici, koji poziva na postepeno ukidanje zagađujućih elektrana, uz ukidanje subvencija za sektor uglja i preusmeravanje sredstava na dugoročna ulaganja za obnovljivu energiju. Međutim, Jugoistočna Evropa ima najveće rezerve lignita u Evropi, što je atraktivan dugoročan izbor energetske politike, osiguravajući snabdevanje električnom energijom proizvedenom jeftinim i obilnim resursima blizu zemljine površine, uprkos katastrofalnom uticaju na kvalitet vazduha i životne sredine u područjima gde se vadi i sagoreva lignit. Vlade Zapadnog Balkana kažu da ulažu u čistiji ugalj modernizacijom elektrana i rudnika na ugalj. Opravdanje je to što im nedostaju raspoloživa sredstva za transformaciju regiona zavisnih od uglja i prekvalifikaciju radnika zaposlenih u tom sektoru. Finansiranje EU je takođe nedovoljno za olakšavanje tranzicije, jer je ukupna subvencija u okviru Instrumenta pretpristupne pomoći (IPA) za period 2021-2027 oko 14,2 milijardi eura za svih šest zemalja i područja intervencije. Čak i male ekonomije EU poput Bugarske primaju više u istom periodu.

[40] Cilj Ugovora o Energetskoj zajednici je proširenje pravila i principa domaćeg energetskog tržišta EU (vladavina prava EU u oblasti energetike i klime) do Jugoistočne Evrope i Crnomorskog regiona putem pravno obavezujućeg okvira. Postepeno uključivanje zakonodavstva o obnovljivim izvorima, energetskoj efikasnosti, klimatskim promenama i kontroli zagađivanja vazduha u Ugovoru uspostavilo je politički mehanizam ohrabrivanja i početka energetske tranzicije na ukupnom evropskom kontinentu. Direktiva EU o velikim ložištima (LCPD) i Direktiva o industrijiskim emisijama (IED) određuju dozvoljene granice emisija postojećih elektrana koje vode do visokih eksploatacionih troškova i troškova izgradnje novih, koji ne odgovaraju tehnološkim zahtevima.

[41] Beyond Coal Project, *Chronic coal pollution – EU action on the Western Balkans will improve health and economies across Europe*, Health and Environment Alliance (HEAL), 2019.

Okvir 7. Zanemarivanje ekoloških standarda EU

Kineska ulaganja u Zapadni Balkan već pokazuju svoje štetne efekte na emisiju ugljenika i biodiverzitet. Nacionalne vlade su u velikoj meri zanemarile i početne procene troškova i procene uticaja na životnu sredinu koje se odnose na sve kineske projekte u regionu. Uticaji na životnu sredinu povezani sa kineskim ulaganjima uključuju zagađenje vazduha, gubitak pejzaža i estetsku degradaciju, kao i potencijalne velike poremećaje hidrogeoloških i geoloških lokalnih sistema. Uticaji na zdravlje povezani su s nepoznatim i složenim rizicima od izloženosti zračenju, mentalnim i psihološkim problemima, kao i profesionalnim bolestima i nesrećama.

Ako se rudnik Drmno u Srbiji proširi (za potrebe bloka Kostolac B3), treba imati uvidu da projekat nije prošao proceduru prema Direktivi EU o proceni uticaja na životnu sredinu, a odluka da se ne zahteva procena uticaja na životnu sredinu nije dobro obrazložena (kriterijumi iz Aneksa III Direktive o EIA se ne uzimaju u obzir). Osim toga, ekološke dozvole za postrojenja u Tuzli i Banovićima obnovljene su pre nekoliko godina na osnovu Direktive o proceni uticaja na životnu sredinu (EIA) od pre 2010. godine, zbog čega su informacije zastarele, lošeg kvaliteta i ne sadrže pravu analizu. Također,, uprkos činjenici da su postrojenja udaljena samo 30 km, studije EIA ne ispituju kumulativni uticaj na vodosnabdijevanje i kvalitet vazduha, pa čak ni na ugalj. U stvari, obnovljene ekološke dozvole ova dva postrojenja ne sadrže granične vrednosti emisije u vazduh koje se zahtevaju Ugovorom o Energetskoj zajednici. Ovo je ispravljeno nakon žalbe lokalne nevladine organizacije. Međutim, čak ni sada se ne očekuje da će bilo koje od novih postrojenja planiranih u regionu biti u skladu sa standardima EU iz 2017. za kontrolu zagađenja vazduha iz velikih postrojenja za sagorevanje (LCP BREF), uprkos izjavama vlada da će biti u skladu sa „standardima EU „. Da, standardi EU, ali od 2006. godine.

U Srbiji je 26 poslanika poslalo pismo evropskom komesaru za susedstvo i proširenje kako bi izrazili zabrinutost zbog „neizbežne štete po životnu sredinu" nastalu usled kineskih industrijskih projekata u zemlji i zatražili njihovu dubinsku procenu životne sredine. Velika regionalna ulaganja u industriju regiona, poput čeličane u Smederevu, rudnika bakra u Boru, fabrika guma u Kostolcu i Zrenjaninu, izazivaju zabrinutost zbog velikog zagađenja vazduha i rizika po pijaću vodu. Nijedan od ovih projekata nije u skladu sa LCP BREF EU, što značajno podriva Program pristupanja Srbije EU.

U 2020. emisija prašine u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Severnoj Makedoniji i Srbiji je 56,8% veća od dozvoljene (17.557 tona)[42]. U septembru 2020. godine u vazduhu je registrovano 1645 mg sumpor-dioksida (SO2), preko deset puta više od 125 mg dozvoljenih zakonom. Srpski sudovi su tri puta kaznili kinesku kompaniju za vađenje bakra Zijin Bor Copper zbog zagađenja, a srpski zakon predviđa maksimalnu kaznu od 26.000 eura. A ciljna dobit u 2020. godini srpskog kompleksa za proizvodnju bakra kineske Zijin Mining Group je 8,5 miliona USD (7,7 miliona eura)[43].

Ne samo da vlade CIE nemaju velika finansijska sredstva, već takođe nisu obezbedile regulatorni i upravljački okvir za stimulisanje zelenih investicija i inovacija. Kina tek treba da ispuni obećanje da će uskladiti sa ekologijom inicijativu „Jedan pojas, jedan put". Najavljeno je uvođenje investicione strategije - „Zeleni pojas i put" – za projekte, koji uključuje održivost u korporativnom upravljanju, uzimajući u obzir ekološke, društvene i upravljačke rizike u zemljama domaćinima, otkrivanje informacija o životnoj sredini za sve projekte, proširenje učešća i svesti zainteresovanih strana, korišćenja zelenih finansijskih instrumenata, uvođenja ekološki prihvatljivog upravljanja lancem snabdevanja i izgradnje kapaciteta kroz kolektivne akcije. Ovako privlačna obećanja nemaju težinu jer ne odgovaraju stvarnosti, već se samo pokušavaju tumačiti kao kampanja „zelenog ispiranja mozga" koja ima za cilj otkloniti zabrinutost EU zbog dugoročnog uticaja kineskog ekonomskog prisustva u regionu.

---

[42] CEEBankWatch, *Comply or Close 2020: How Western Balkan Coal Plants Breach Air Pollution Laws and What Governments Must Do About It*, June 2020.

[43] Ralev, R., "China's Zijin targets $8.5 mln profit in Serbia in 2020," *SeeNews*, February 28, 2020.

DOKAZI PROTIV KINESKOG EKONOMSKOG UTICAJA ZA OSVAJANJE DRŽAVA U CIE

Rastući ekonomski uticaj Kine i sve veći politički uticaj stavili su brojne zemlje CIE u zamku dugoročnih, velikih i skupih infrastrukturnih projekata koji su doprineli prevelikom oslanjanju na kineski kapital. Ove investicije pod vođstvom Kine često nisu u skladu sa pravilima EU o klimi, energiji i dekarbonizaciji, tehničkoj standardizaciji, konkurenciji i javnim nabavkama itd. Pandemija koronavirusa takođe je pomogla Kini da dodatno poveća svoju meku moć u regionu[44].

EU je preuzela proaktivniju ulogu u rešavanju ekonomskog uticaja Kine u njenim državama članicama i zemljama pristupnicama. Promena politike rezultat je sve hrabrijih ulaganja Kine u poslednjoj deceniji u strateške tehnologije, finansijske i energetske kompanije širom Evrope[45]. Međutim, zajednička evropska strategija čiji je cilj definisanje ekonomskog prisustva Kine u strateškim industrijama, kao i ubrzanje ključnih elemenata saradnje, poput zajedničke klimatske politike, tek treba da se uspostavi.

Evropska komisija je objavila „Strateška perspektivu“, u kojoj se Kina identifikuje kao sistemski rival „koji promoviše alternativne modele upravljanja“ i strateškog konkurenta koji „ne uspeva da obezbedi recipročan pristup tržištu i održi jednake uslove konkurenciji“. Dokument postavlja mere za suzbijanje sve većeg prisustva Kine u Evropi i za osiguravanje da se susedne zemlje EU pridržavaju vrednosti, norme i standarda Unije, uključujući vladavinu prava, tržišnu konkurenciju i klimatske ciljeve[46]. Ove mere uključuju poziv Kini da ispuni zajedničke obaveze između EU i Kine, uključujući reformu Svetske trgovinske organizacije (STO), posebno o subvencijama i prisilnom prenosu tehnologije, kao i zaključivanje bilateralnih investicionih sporazuma do 2020. godine. Uprkos toga, potpisivanje dugo odlaganog trgovinskog sporazuma između EU i Kine u poslednjim danima nemačkog predsedavanja, krajem 2020., većina doživljava kao uspeh kineske diplomatije i signal za više mogućih ustupaka EU sve većoj svetskoj sili.

Za većinu zemalja Centralne i Istočne Evrope, integracija u EU je jedini održivi geopolitički pravac na dugi rok, poput Zapadnog Balkana. Ipak, kineske finansije se vide kao alternativni (i jeftiniji) pokretač ekonomskog razvoja, zasnovan na ulaganjima u proširenje i modernizaciju transportne i energetske infrastrukture, kao i na oživljavanje industrijskih giganata opterećenih dugovima. Međutim, u zemljama sa široko rasprostranjenom praksom osvajanja države, koristi od ovih projekata će verovatno imati lokalne

---

[44] Kada je Airbus 330 sa medicinskom pomoći sleteo u Srbiji u martu 2020. predsednik Aleksandar Vučić pohvalio Si Dzipina i kritikovao EU o „nestašice solidarnosti“ destabilizirujući društveno mišljenje u korist produbljivanja odnosa s Kinom.

[45] Le Corre, Ph., “Chinese Investments in European Countries: Experiences and Lessons for the “Belt and Road” Initiative,” in: *Rethinking the Silk Road: China’s Belt and Road Initiative and Emerging Eurasian Relations*, M. Mayer (ed.), Palgrave Macmillan, 2018.

[46] European Commission and High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, *Joint Communication to the European Parliament, the European Council and the Council: EU-China – A strategic outlook*, Strasbourg, March 12, 2019.

političko-oligarhijske mreže. Zbog toga će na kraju biti više štetni po dugoročni ekonomski rast.

Na osnovu procene ekonomskog uticaja Kine u Centralnoj i Istočnoj Evropi, može se razmotriti sledeća lista osnovnih politika za smanjenje negativnog delovanja ovog uticaja na kvalitet upravljanja i energetske i klimatske politike:

- Zahtevi nacionalnih vlada za usklađenost kineskih investicija sa dugoročnim ciljevima politike, posebno u oblasti energetike i klime, kao i sa zakonodavstvom u oblasti konkurencije. Ovo bi trebao biti standard ne samo za korišćenje fondova EU za implementaciju projekata, već i za nacionalne i kineske resurse.
- Primenjivanje opšteevropskih standarda za upravljanje kineskim investicijama. EU mora razviti jasne preporuke za upravljanje implementacijom projekata podržanih od Kine, koje će nacionalne vlade koristiti kao oblik prethodnog odobrenja. Strana ulaganja moraju biti u skladu sa strateškom i energetskom politikom EU, kao i u skladu sa propisima o konkurenciji, javnim nabavkama, zapošljavanju i tehničkoj standardizaciji. Preliminarna analiza projekata i preuzimanja koje vodi Kina trebalo bi da postane sastavni deo strategije nacionalne bezbednosti i da se javno uključi u godišnje izveštavanje / procenu pretnji. EU će stoga morati razviti održivi mehanizam monitoringa i primenjivanja odredbi kako bi se prekinuli energetski projekti koji bi mogli potkopati prelazak na nisko-ugljičnu ekonomiju u državama članicama i zemljama pristupnicama.
- Predlaganje ciljanih instrumenata za finansiranje velikih projekata ekonomskog razvoja. EU mora ojačati svoju poziciju ključnog pokretača ekonomskog razvoja u Centralnoj i Istočnoj Evropi popunjavanjem nedostatka u finansiranju za implementaciju strateških projekata ekonomskog razvoja, kao što su završetak transportnih koridora, modernizacija električnih mreža, stambenih i industrijskih zgrada i pokretanje investicije za prelazak na obnovljive izvore energije. To se može učiniti putem multilateralnih bankarskih institucija (IPA, EBRD, WBIF, KfV, GIZ) za projekte koji povećavaju energetsku, transportnu i digitalnu povezanost regiona i pomažu u direktnom ublažavanju negativnih efekata postepenog ukidanja uglja. Sredstva EU za oporavak i održivost moraju se koristiti za ulaganje u nove zelene tehnologije i za privlačenje kapitala privatnog sektora za integraciju regiona CIE u američke i evropske lance dodatne vrednosti. Odobravanje Ekonomskog i investicionog plana EU od 9 milijardi eura za šest zemalja Zapadnog Balkana važan je korak napred, ali neće biti dovoljan za pomoć u sprovođenju svih neophodnih projekata ili za olakšavanje ekonomskih reformi kako bi se ubrzao rast u regionu. Bez popunjavanja finansijske praznine za održivije projekte, vlade u regionu će biti ohrabrene da traže pomoć drugde, bez posvećenosti i uslova upravljanja.
- Inicijativa „Tri mora“ treba da postane efikasan mehanizam za privlačenje više kapitala iz Zapadne Evrope i Sjedinjenih Država, što ima pozitivan uticaj na ukupnu tržišnu sredinu i sredinu upravljanja u CIE. Među projektima povezivanja koji mogu imati koristi od političke i finansijske podrške su: strateška energetska infrastruktura za poboljšanje tržišne integracije, usvajanje naprednih tehnologija obnovljivih izvora energije (kao što su vetar i geotermalna energija), obezbeđivanje sajber bezbednosti infrastrukture, diversifikacija isporuke energije i napuštanje fosilnih izvora energije (ugalj i prirodni gas). Zemlje CIE moraju nastojati da inicijativu

pretvore u regionalnu uniju energetske i klimatske bezbednosti sa mehanizmima podrške sličnim onima u zemljama Višegrada.

- SAD i EU moraju se suprotstaviti agresivnom merkantilizmu Kine kroz politiku strateških ulaganja. U ekonomijama sa široko rasprostranjenim upravljačkim deficitom, sistemskom korupcijom i posledičnim povećanjem rizika od osvajanja države nezakonitim kapitalom, američki i evropski tokovi ulaganja moraju nastojati uvesti poštenu tržišnu praksu. EU, a posebno lokalne delegacije EU na Zapadnom Balkanu, moraju aktivno nastojati promovirati prednosti ulaganja EU i integraciju s EU i suprotstaviti se kineskoj i ruskoj diplomatiji dezinformacija.
- Uključivanje Zapadnog Balkana u Evropski mehanizam za vladavinu prava. EU mora nametnuti svoju snažnu politiku i mehanizam za vezivanje vladavine prava za isplatu subvencija Zapadnom Balkanu. Novi okvir finansiranja može se koristiti za zamenu kineskih kredita za implementaciju projekata energetske i transportne infrastrukture. EU mora nastaviti da uverava zemlje Zapadnog Balkana u njihovu evropsku budućnost, ali takođe mora zahtevati od vlada u regionu da se obavežu na otklanjanje nedostataka u upravljanju koje su koristile domaće grupe i mreže koje podržavaju strane zemlje u svrhu osvajanja države nametanjem kontrole nad strateškim ekonomskim sektorima i profitabilnom imovinom. Zemlje Centralne i Istočne Evrope koje ispunjavaju kriterijume evropske vladavine prava i mehanizma dobrog upravljanja mogle bi imati pristup istoj količini sredstava kao i zemlje članice EU.
- EU bi mogla raditi zajedno sa Kinom na implementaciji strateških infrastrukturnih projekata zasnovanih na jasnim kriterijumima za održivost i dobro upravljanje. U mnogim slučajevima kompanije iz EU nemaju prava učestvovati u tenderima jer su ugovori o projektu prilagođeni kineskim izvođačima. EU bi mogla da koristi mehanizam posvećenosti zelenoj politici za energetska ulaganja iz trećih zemalja, za uzvrat obećavajući podršku i sufinansiranje za projekti sa dokazanom ekološkom održivošću. Region CIE ima ogroman neiskorišćeni potencijal za zelenu energiju, koji će zasigurno postati privlačniji za investitore. Uspostavljanje jasnih standarda i efikasno praćenje ekološke održivosti ovih projekata može stvoriti prepreku kineskom kapitalu i istovremeno stimulisati saradnju između EU i Kine u pogledu isplativih inicijativa.
- Jačanje regulatorne uloge Energetske zajednice, koju bi trebalo osnažiti proširenjem njenih ovlašćenja kako bi se osigurala primena vladavine energetskog i klimatskog prava EU u državama članicama Zapadnog Balkana, uvođenjem strožih sankcija za odluke država koje ne ispunjavaju zahteve. Energetska zajednica trebala bi sarađivati sa nacionalnim regulatornim telima kako bi osigurala, čak i pre donošenja konačne investicione odluke, da su novi projekti energetske infrastrukture u skladu sa vladavinom prava EU.
- Zatvaranje vrata u nacionalnom upravljanju. Nacionalne vlade u regionu moraju savladati važne nedostke upravljanja koje Kina koristi za ostvarivanje svojih investicija. Vlade bi trebalo da počnu sa sprovođenjem detaljnih procena prikladnosti velikih projekata i provere usklađenosti kako bi se osiguralo da su međuvladini sporazumi u skladu sa nacionalnim i evropskim pravom, posebno u pogledu nediskriminatornog pristupa javnim nabavkama za bilo koju lokalnu ili evropsku kompaniju[47].

[47] Galev, T., and Gerganov, A., *State Capture Deconstructed: Risk Measurement in Vulnerable Economic Sectors in Europe*, Sofia: Center for the Study of Democracy, 2021.

- Jačanje kapaciteta nezavisnih nacionalnih regulatora. Zemlje CIE moraju značajno ojačati kapacitete i nezavisnost važnih institucija, uključujući energetske, antimonopolske i ekološke regulatore. Regulatori moraju imati moć i kapacitet da spreče velike projekte koje vodi Kina ili sticanje strateške imovine koja narušava tržišnu konkurenciju, podriva dugoročni okvir energetske politike i zanemaruje ekološke i tehničke standarde EU.

METODOLOŠKA PRIMENA: INDEKS KINESKE EKONOMSKE MOĆI

Indeks kineske ekonomske moći sastoji se od tri podindeksa, od kojih svaki odražava različiti aspekt kineskog ekonomskog uticaja: strukturne ekonomske veze, uticaj na klimu i uticaj na upravljanje. Tri podindeksa su:

- Indeks kineskog ekonomskog otiska;
- Indeks uticaja na životnu sredinu i klimu CIE;
- Indeks kineskog uticaja na upravljanje i strateško politiku.

Indeks kineskog ekonomskog otiska predstavlja strukturni ekonomski odnos zemalja CIE sa Kinom: razvoj bilateralnog trgovinskog prometa, posvećujući posebnu pažnju ulaganjima i korporativnom prisustvu. Podindeks se izračunava kao prosek tri teoretski izvedene promenljive - aspekti ekonomskog otiska (Tabela 1).

Podindeks korporativnog otiska izračunava se kao prosek (1) učešća prometa kineskih kompanija u ukupnom prometu svih kompanija, (2) deo imovine kineskih kompanija u ukupnoj aktivi svih kompanija, i (3) deo službenika kineskih kompanija u ukupnom broju zaposlenih u svim kompanijama (Tabela 1).

Podindeks finansijskih tokova izračunava se kao prosek (1) iznosa direktnih stranih ulaganja u Kini kao deo u BDP-u, (2) ostvaren promet kineskih ugovorenih projekata kao deo u BDP-u i (3) kineski finansijski tokovi (krediti / koncesije / preuzimanja) kao deo u BDP -u (Tabela 1).

Podindeks trgovine izračunava se kao prosek (1) bilateralnog trgovinskog deficita s Kinom u robi kao udeo u BDP-u i (2) ukupnog trgovinskog prometa s Kinom kao udeo u BDP-u (Tabela 1).

Struktura podindeksa prikazana u Tabeli 1 verifikovana je faktorskom analizom, koja je empirijski pokazala da se osam promenjlivih zaista mogu grupisati u ova tri podindeksa[48].

[48] Principna analiza komponenata rotacionim metodom: ostvaren na metodu Varimaksa (Varimax) s normalizacijom Kajzera (Kaiser).

Tabela 1. Struktura podindeksa kineskog ekonomskog otiska, prvobitna promenljiva/promenljive i izvor

Podindeks	Promenljiva	Prvobitna(e) promenljiva, (jedinice i formula izračuna, ako je to primenljivo)	Izvor
Podindeks 1. Korporativni otisak.	Korporativni otisak 1. Dio prometa kineskih kompanija	Udio prometa kineskih kompanija (Promet kineskih kompanija, huljade dolara/ Ukupni promet, hiljade dolara	Orbis
	Korporativni otisak 3. Dio imovine kineskih kompanija	Dio imovine kineskih kompanija (imovine kineskih kompanija, hiljade dolara/ Ukupna imovina, holjade dolara)	Orbis
	Korporativni otisak 2. Dio zaposlenosti u kineskim kompanijama	Dio zaposlenosti u kineskim kompanijama (zaposlenost u kineskim kompanijama, ljudi/ ukupna zaposlenost, ljudi)	Orbis
Podindeks 2. Finansijski tokovi	Finansijski tokovi 1. Dionice izravnih stranih ulaganja u Kini kao deo BDP-a (%)	Ukupni deo dionica izravnih stranih ulaganja (milijun dolara) kao deo BDP-a	UNCTAD
	Finansijski tokovi 2. Ostvareni promet iz kineskih ugovorenih projekata kao deo BDP-a (%)	Ostvareni promet iz kineskih ugovorenih projekata za Evropu (milijun dolara) kao deo BDP-a	Kineski nacionalni statistički biro
	Finansijski tokovi 3. Kineski financijski tokovi kao deo BDP-a (%)	Kineski financijski tokovi – krediti/koncesije/ preuzimanja (2000-2020, milijun dolara) kao deo BDP-a	Raznovrsni izvori *
Podindeks 3. Trgovina	Trgovina 1. Trgovinski deficit robe kao deo BDP-a (%)	Trgovinski bilans kao deo BDP-a (iznos robe u Kinu, milijun eura – uvoz robe iz Kine, milijun eura)/BDP	COMEXT- Eurostat
	Trgovina 2. Trgovinski promet kao deo BDP-a (%)	Trgovinski promet (iznos robe za Kinu, milijun eura + uvoz robe iz Kine, milijun eura) kao deo BDP-a	COMEXT- Eurostat
Druge promenljive		BDP (milijun dolara)	Svetska ekonomska perspektiva - MMF
		BDP (milijun eura)	Eurostat
		Ukupni promet (hiljade dolara)	Orbis
		Ukupan iznos imovine (hiljade dolara)	Orbis
		Ukupna zaposlenost (ljudi)	Orbis

** Izvori za kineski finansijiski tokovi – krediti/koncesije/preuzimanja: AID Data + izveštaji o individuelnim kreditima i drugim finansijskim sporazumima posle 2014. godine; EBVR; SEENews; Balkanenergynews; Xinhuanet; CHOICE; baza podataka Univerziteta u Bostonu o kineskim investicijama; Institut EU o istraživanjima bezbednosti.*

Indeks uticaja na životnu sredinu i klimu CIE odražava uticaj kineskih projekata na nivo emisije gasova staklene bašte, zagađenje vazduha i degradaciju životne sredine. On sledi iste principe izračunavanja kao i indeks kineskog ekonomskog otiska, ali umesto stvaranja podindeksa, ponderisani prosek se izračunava direktno iz osam promenljivih opisanih u Tabeli 2.

Težina različitih promenljivih dobijena je analizom relativne težine[49] uticaja svakog od osam faktora na ukupne emisije u zemlji[50] po glavi stanovnika. Analiza otkriva da je trgovinski promet kao udeo u BDP -u imao najjaču vezu sa ukupnim emisijama svih osam promenljivih (28% objašnjene varijacije[51]), zatim delom zaposlenosti u kineskim kompanijama (19% objašnjene disperzije) i tako dalje. (pogledajte niže Tabelu 2 za težinu svih komponenti)[52].

[49] Tonidandel, S., LeBreton, J. M., and Johnson, J. W., "Determining the statistical significance of relative weights," *Psychological methods*, *14*(4), 2009, pp. 387-399.

[50] Izvor Svetska banka.

[51] R2 modela bio 0,60.

[52] Prema Tonidandelu i LeBretonu (2011) analiza relativne težine obezbeđuje „raspodela objašnjene disperzije između mnoštva prediktora da bi se bolje razumela uloga svakog prediktora u regresivnoj jednačini": Tonidandel, S., and LeBreton, J. M., Relative importance analysis: A useful supplement to regression analysis, *Journal of Business and Psychology*, *26*(1), 2011, pp. 1-9.

Tabela 2. Izgradnja Indeksa uticaja na životnu sredinu i klime u CIE u skladu s težinom promenljivih

Promenljiva	Težina
Trgovina 2. Trgovinski promet kao deo BDP- a (%)	28%
Korporativni otisak 2. Udio zaposlenosti u kineskim kompanijama	19%
Korporativni otisak 1. Deo prometa kineskih kompanija	12%
Trgovina 1. Trgovinski deficit robe kao deo BDP-a (%)	10%
Finansijski tokovi 1. Dionice izravnih stranih ulaganja u Kini kao deo BDP-a (%)	10%
Korporativni otisak 3. Deo imovine kineskih kompanija	7%
Finansijski tokovi 3. Kineski finansijski tokovi kao deo BDP-a (%)	7%
Finansijski tokovi 2. Ostvaren promet iz kineskih ugovorenih projekata kao deo BDP-a (%)	7%

Indeks kineskog uticaja na upravljanje i strateški politiku zasnovan je na stručnoj proceni. Intervjuisani su stručnjaci (nacionalni stručnjaci, diplomati i političari iz svake zemlje) o različitim temama vezanim za to kako je kineska ekonomska moć postala politička poluga u CIE. Njihovi nalazi procenjuju da li je Kina u stanju uspješno promovirati svoje strateške ekonomske ciljeve, koristi li deficite lokalne uprave za proširenje svog ekonomskog uticaja i ima li njeno prisustvo negativan uticaj na politiku zemlje u oblasti energije i klime.

Indeks kineskog uticaja na upravljanja i strateške politike izračunava se kao prosek četiri podindeksa: diplomatski otisak, odstupanja od zakonodavstva EU i dobre prakse, „nagrizajući kapital“ i negativan uticaj na životnu sredinu. Svaki od podindeksa se izračunava kao prosečna ocena nekoliko pitanja (skala svakog pitanja je standardizovana pre nego što se izvrše proračuni). Elementi studije za svaki od podindeksa prikazani su u Tabeli 3 niže.

Tabela 3. Pitanja za istraživanje povezanih za podindeks kineskog uticaja na upravljanje i stratešku politiku

Podindeks	Pitanja
Podindeks 1. Diplomatski otisak	t1q1 Koliko su aktivni kineski diplomatski predstavnici u javnosti vaše zemlje ukl. u medijama i javnim događajima?
	t1q2_A [U nacionalnim medijama] Kakva je retorika vlade prema projektima koje realizuje Kina i prema kineskom prisustvu u vašoj zemlji?
	t1q2_B Kakva je retorika vlade prema projektima koje realizuje Kina i prema kineskom prisustvu u vašoj zemlji?
	t1q2_C [Tokom susreta na visokom nivou EU (za članovima EU) ili u toku razgovora s predstavnicima EU (za zemlje pristupnice) kKakva je reitorika vlade prema projektima koje realizujevodena Kinaom i prema kineskom prisutstvu u vašoj zemlji?
	t1q2_D [Nezvanično] Kakva je reitorika vlade prema projektima koje vodivodena Kinaom i prema kineskom prisutstvu u vašoj zemlji?
	t1q3 Kakva je verovatnoća da međuvladini susreti na visokom nivou s Kinom dovedusti do ulaganja ili do zajedničkih projekata u vašoj zemlji?
	t1q4 Koliko je transparentna vlada vaše zemlje u vezi s rasporedom međuvladinih susreta na visokom nivou s Kinom?
	t1q5 Koliko je transparentna vlada vaše zemlje u vezi s rezultatima međuvladinih susreta na visokom nivou s Kinom?
	t1q6 Koliko su ubedljivi kineski diplomati i službenici kada ostvaruju pritisak na vladu u potpisivanju dugoročnih ekonomskih sporazuma?
	t1q7_A [Kineski ekonomski i politički uticaj je potkopao evroatlantsku politiku i dugoročni ciljevi ukl. prema pridruživanju zemlje EU i NATO-a (ako je primenjlivo)] Da li se slažete sa sledećim stavovima o ulozi Kine prema pridruživanju vaše zemlje EU?
	t1q7_C [Kina populariziraova svoje ekonomsko prisustvo kao način boljeg integrisanja svojih lanaca isporuka s evropskim tržištem] Da li se slažite sa sledećim stavovima u vezi s ulogom Kine za evroatlantsku integraciju vaše zemlje?
	t1q7_D [Kina nema političkiu cilj da vašu zemlju odvrati od pračanja evroatlantskog puta] Da li se slažete sa sledećim stavovima u vezi s ulogom Kine za evroatlantsku integraciju vaše zemlje?
	t1q8 Koliko su velika preduzeća vaše zemlje su zavisnae od Kine, na primer za uvoza, kao tržište za izvoynos ili finansiranja)?
	t1q9 Koliko često kineske kompanije razvijaju lokalne političke veze da bi olakšali svojea ulaganja ili projekatea?
Podindeks 2. Odstupanja od zakonodavstva i dobrih praksa EU	t2q1_A [Oslobođeno od nacionalnih i evropskih zakona (ako je primenjlivo) o javnim nabavkama?] Koliko često su veliki infrastrukturni projekti pod rukovoddstvom Kine oslobođeni od zahteva zakona u zemlji i u EU:
	t2q1_B [Oslobođeno od nacionalnih i evropskih zakona (ako je primenjlivo) o javnim nabavkama?] Koliko često su veliki infrastrukturni projekti pod rukovoddstvom Kine oslobođeni od zahteva zakona u zemlji i u EU:
	t2q1_C [Oslobođeno od nacionalnih i evropskih zakona (ako je primenjlivo) o tehničkoj standardizaciji?] Koliko često su veliki infrastrukturni projekti pod rukovoddstvom Kine oslobođeni od zahteva zakona u zemlji i u EU:
	t2q2_A [Da li su veliki kineski projekti i ulaganja pod javnom raspravom pre sklapanja međuvladinih sporazuma?] Koliko često:
	t2q2_B [Da li Kina koristi nedostatke upravljanja u vašoj zemlji koji dozvoljavaju da izbegava nacionalno zakonodavstvo u oblasti konkurencije?] Koliko često:
	t2q2_C [Da li Kina koristi nedostatke upravljanja u vašoj zemlji koji dozvoljavaju da izbegava nacionalno zakonodavstvo u oblasti konkurencije?] Koliko često:
	t2q3_A [Procena uticaja na životnu sredinu Ministarstva za zaštitu životne sredine i/ilki odgovarajućeg regulatornoga tela u ekologiji?] Projektima koji rukovodi Kina u vašoj zemlji su češće izuzetiisključavani od ranijih procena uticaja u upoređenju s drugim projektima?

Podindeks	Pitanja
	t2q3_B [Utiacaj na nivo konkurencije u sektoru prema kome se je usmerila Kina na mišljenjeu nacionalnog antitrstovog regulatornog tela za zaštitu konkurencije] Projekti koji rukovodi Kina u vašoj zemlji su češće izuzetiisključavani od ranijih procena uticaja u upoređenju s drugim projektima?
	t2q3_C [Procena troškova i koristi za ekonomsku izvodljivost projekata] Projekti koje realizujerukovodi Kina u vašoj zemlji su češće izuzetiisključavani od ranjijih procena uticaja u upoređenju s drugim projektima kojeim realizuju domaće kompanije?rukovode iz stranstvo?
	t2q3_D [Analiza usklađenosti projekta sa zakonodavdstvom EU (ako je primenjljivo)] Projekti koje rukovodi Kina u vašoj zemlji su češće izuzetiisključavani od ranjijih procena uticaja u upoređenju s drugim projektima koje realizuju domaće kompanijekojim rukovode iz stranstvo?
	t2q4_1 [Otvoreni] Da li su otvorenidostupne procedure za javne nabavke prilikom realizacijeu svrhu ispunjenja velikih projekata kojima rukovodi Kina?
	t2q4_2 [Transparentni] Da li su transparentneotvoreni procedure za javne nabavke u svrhu ispunjenja velikih projekata kojima rukovodi Kina?
	t2q4_3 [Konkurentne] Da li su procedure za javne nabavke za ispunjenje velikih projekata kojima upravlja Kina usklađenei s zakonima o zaštiti konkurencije?
Podindeks 3. Nagrizajući kapital	t3q1_A [Zahtev za isključivo učešće kineskih izvođaća, radne snage i opreme] Koliko često međuvladini ugovori o kreditu između vaše zemlje i kineskih razvojnih banaka razvoja (kineskea vladea) sadrže navedeni niže uslovi?
	t3q1_B [Uslov za učešće kineskih izvođa;ća, radne snage i opreme za preko 50% troškova projekata] Koliko često međuvladini ugovori o kreditu između vaše zemlje i kineskih razvojnih banaka razvoja (kineska vlada) sadrže niže navedenei niže uslovei?
	t3q1_C [Ne postoji konkretni uslov za kinesko učešćei sadržaj u projektu.] Koliko često međuvladini ugovori o kreditu između vaše zemlje i kineskih razvojnih banaka razvoja (kineskea vladea) sadrže niže navedenei niže uslovei?
	t3q2 Kakva je verovatnoća da projekat kojim vodi Kina i upravlja na osnovu meždžuvladiogni sporazuma uključuje lokalne kompanije s verovatnim bliskim vezama s vladom vaše zemlje?
	t3q3_A [Kineske kompanije su uspostavili mrežu lica kojai imaju pristup domaćime političkime informacijamai da bi garantovala sklapanje velike ekonomske transakcije ili projekata?] Da li se slažete sa sledećim izjavama povezanim za učešće državnih službenika na visokom nivou?
	t3q3_B [Kineske komanije su podržavali vladajuću političku elitu u vašoj zemlji da bi olakšali projekat/ ulaganje kojim rukovodi Kina?] Da li se slažete sa sledećim izjavama povezanim za učešće državnih službenika na visokom nivou?
	t3q3_C [Kineske kompanije/službenici računaju na privlačnost pruženih projekata/ulaganja da bi privukli odobrenje vlada.] Da li se slažete sa sledećim izjavama povezanim za učešće državnih službenika na visokom nivou?
	t3q3_D [Kina računa isključivo na vladinu podršku za predloženepruženi ekonomski efikasnei projektei i ulaganja.] Da li se slažete sa sledećim izjavama povezanim za učešće državnih službenika na visokom nivou?
Podindeks 4. Negativni uticaj na životnu sredinu	t4q1 Kakav je uticaj kineskih ulaganja na primenjivanje zakona/politika EU u energetiki i klimu vaše zemlje?
	t4q2_A [Na zagađeanje vazduha] Kakav je uticaj projekata i ulaganja kojima upravlja Kina na održivost životne sredine u vašoj zemlji?
	t4q2_B [O prirodnim staništima] Kakav je uticaj kineskih projekata i investicija na održivost životne sredine u vašoj zemlji?
	t4k2_C [O emisijama stakleničkih gasova (GHG)] Kakav je uticaj kineskih projekata i investicija na održivost životne sredine u vašoj zemlji?
	t4q3_A [Kineska ulaganja su ograničili vašu zemlju nado proizvodnju električnke energije na ugalj u bliskoj budućnosti] Da li se slažete s sledećim izjavama na o uticaju kineskih projekata i ulaganja na dugoročnu zavisnost od fosilnih goriva?
	t4q3_B [Kineska ulaganja su usmerena sve više na obnovljivu energiju] Da li se slažete s sledećim izjavama ona uticaju kineskih projekata i ulaganja na dugoročnu zavisnost od fosilnih goriva?